

Prvi dio

**Razumijevanje demokratije i
ljudskih prava**

**Poglavlje 1 Objašnjenje
koncepta**

**Poglavlje 2 Ključ za dinamični koncept
građanstva**

**Poglavlje 3
Obrazovanjem do demokratije i
ljudskih prava**

**Poglavlje 4
Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava –
Kratak istorijat pristupa Savjeta Evrope**

Ideja o vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava nije novijeg datuma. Koncept civilnog ili obrazovanja za demokratiju i ljudska prava već je više godina prisutan u brojnim evropskim zemljama i implementiran na mnoge različite načine. Uglavnom se sastojao od informisanja pojedinaca o političkom sistemu – odnosno o ustavu – na snazi u njihovoj zemlji, korišćenjem formalnih metoda poučavanja. Postojeći model građanstva bio je zbog toga pasivan i minimalan. Pojam građanstva je za ogromnu većinu običnih ljudi značio tek nešto više od očekivanja da poštuju zakon i glasaju na javnim izborima. Te su odgovornosti propisivale pravne i kulturne sredine unutar kojih su građani živjeli. Neke zemlje su uključile vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava u svoj nastavni plan i program. Vaspitno-obrazovni radnici širom Evrope postaju sve svjesniji povezanosti između vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava.

Posljednjih godina, međutim, događaji i promjene koje su se odvijale širom Evrope dovele su u pitanje takav model građanstva. To spadaju:

- etnički konflikti i nacionalizam;
- globalne prijetnje i nesigurnost;
- razvoj novih informacionih i komunikacijskih tehnologija;
- problemi zaštite životne sredine;
- kretanja stanovništva;
- pojavljivanje novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta;
- potreba za većom ličnom autonomijom i novim oblicima jednakosti;
- slabljenje društvene kohezije i međuljudske solidarnosti;
- nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim

vođama;

- sve veća međusobna povezanost i međuzavisnost u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu na regionalnom i međunarodnom nivou.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nijesu samo informisani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni da samostalno učestvuju u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnom nivou, da aktivno djeluju na način koji odražava njihovu ličnost te da pomažu u rješavanju problema.

Poglavlje 1

Objašnjenje koncepata

1. Politika, demokratija i demokratsko upravljanje školama

Cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je da osposobi i podstakne mlade građane da učestvuju u životu svojih zajednica. Cilj demokratskog građanstva vezuje se za koncept demokratije i politike. Demokratsko upravljanje školama igra ključnu ulogu u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava jer učenicima pruža mogućnost da nauče kako da participiraju u životu zajednice. Stoga ovo poglavlje izlaže osnove ta tri koncepta, budući da su od presudne važnosti za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava prema koncepciji ovog priručnika.

1.1 Politika

1.1.1 Politika – igra vlasti i rješavanje problema

Pojedinci koji čitaju novine ili gledaju televizijske vijesti zaključice da mnogi medijski izvještaji o politici spadaju u jednu od sljedeće dvije kategorije:

- Političari napadaju svoje protivnike. Pritom često preispituju integritet svojih rivala, njihovu sposobnost da obavljaju dužnost ili rješavaju određeni problem. Takva percepcija politike – kao „prljavog posla” – dovodi do toga da neki ljudi s negodovanjem od nje okreću glavu.
- Političari raspravljaju o mogućnostima kako da se riješe teški problemi koji pogađaju njihovu državu ili države.

Te dvije kategorije odgovaraju klasičnoj definiciji politike Maksa Vebera:

- Politika je težnja i borba za vlast. Bez vlasti, nijedan politički igrač ne može ništa postići. U demokratskim sistemima politički igrači se međusobno nadmeću za naklonost i podršku javnosti kako bi osvojili većinu. Zbog toga je i sastavni dio te igre napadanje protivnika, na primjer u izbornoj kampanji, ne bi li se privukli glasači i novi članovi stranke.
- Politika je snažno i sporo „bušenje rupa u tvrdim daskama sa strašću i mjerom istovremeno”.⁶ Ova metafora odnosi se na pokušaj rješavanja političkih problema. Politički problemi su složeni i zahtjevni jer su istovremeno neodgodivi i pogađaju društvo u cjelini, te je zato neophodno da se rješavaju. Politika je izrazito praktičan i uticajan koncept, i svaka rasprava mora da proizvede odluke.

Upravo iz tog razloga politika u demokratskom okruženju zahtijeva da politički učesnici izvede različite, međusobno teško spojive uloge. Borba za vlast zahtijeva harizmatične ličnosti s retoričkim vještinama i sposobnošću da jednostavnim riječima objasne kompleksne sadržaje. S druge strane, izazov rješavanja gorućih problema današnjice i naše budućnosti traži osobu koju odlikuje naučna stručnost, odgovornost i integritet.

1.1.2 Politika u demokratiji – zahtjevan zadatak

Naravno, prvo nam padaju na pamet političke vođe koji moraju da udovolje standardima ove dvije uloge koje jedna drugu često isključuju. Postoje istaknuti primjeri vođa koji zadovoljavaju oba ekstrema – populiste i profesora. Jedan je sklon da politiku pretvori u pozorište, a drugi u predavaonicu. Prvi će možda pobijediti na izborima, ali neće učiniti mnogo za dobrobit društva. Drugi će možda da ima dobre ideje, ali će tek malobrojni da ih razumiju.

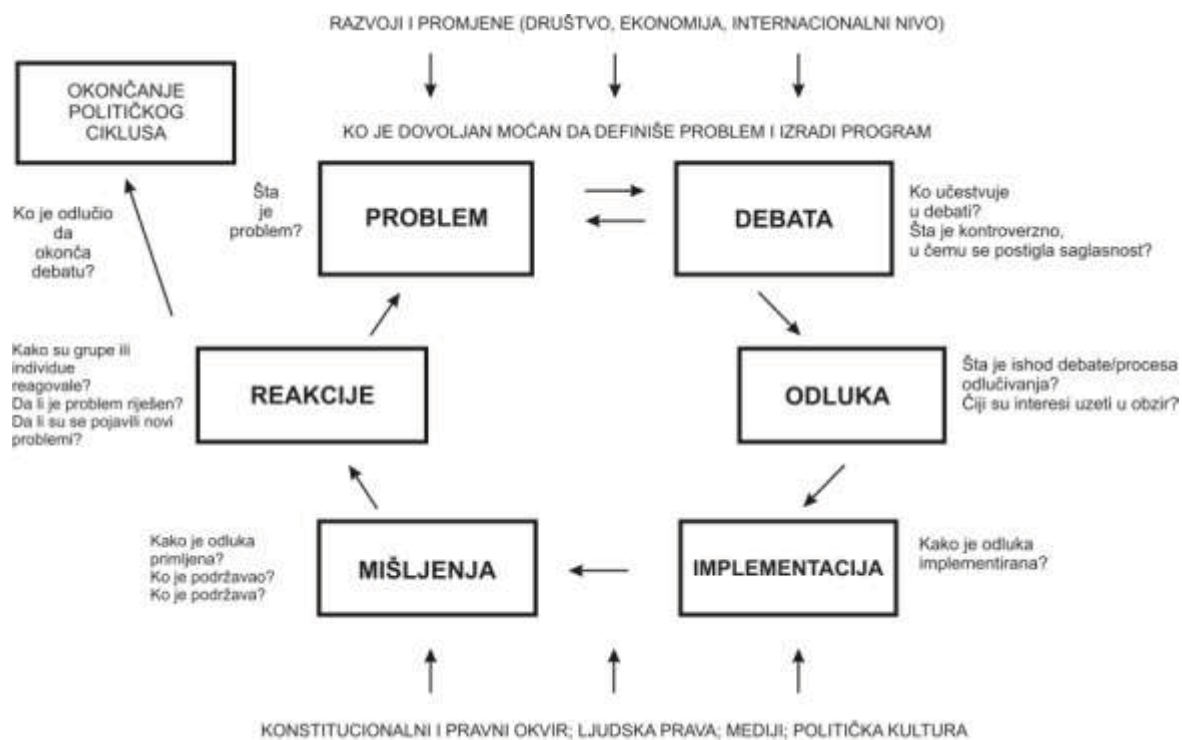
No, ne suočavaju se samo politički vođe i donosioci odluka s ovom dilemom, već i svaki građanin koji učestvuje u političkom životu. U javnom ambijentu, vrijeme izlaganja obično je ograničeno, i samo će oni govornici čije su poruke jasne i lako razumljive da imaju učinak. Nastavnici će uočiti da postoje iznenađujuće paralele između komunikacije u javnosti i komunikacije u školi – nedostatak vremenskih resursa, potreba da se izražavaju jasno i jednostavno, a istovremeno izlaze na kraj s kompleksnošću tematike.

---

⁶ Weber, M. (1997), *Politik als Beruf (Politika kao poziv)*, Reclam, Stuttgart, str. 82.

Ostvarivanje ljudskih prava – kao što su sloboda mišljenja i govora, učestvovanje na izborima – iz tog razloga zahtjevan je zadatak za sve građane, a ne samo političke vođe. U okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mladima je omogućena obuka za različite dimenzije kompetentnosti, kao i podsticaj da je potrebno da učestvuju u javnim raspravama i donošenju odluka. Kao aktivni članovi školske zajednice, učenici uče na koji način mogu da participiraju u društvu kojim upravljaju načela demokratije i ljudskih prava.

1.1.3 Model političkog ciklusa: politika kao proces rješavanja problema u zajednici

Model političkog ciklusa je instrument za opisivanje i razumijevanje procesa političkog odlučivanja; stoga je prije svega usmjeren na jedan od aspekata u Maks Veberovoj definiciji politike, "sporo bušenje rupa u tvrdim daskama".

Politika je poima kao proces definisanja političkih problema u kontroverznom procesu donošenja programa rada, pri čemu je i u definisanju političkog problema i u isključivanju nekih javnih interesa iz tog programa, umiješan znatan element moći. Ovaj model nudi opis idealnog tipa procesa sa redosljedom faza političkog odlučivanja: raspravljanje, odlučivanje o rješenju i njegova implementacija. Javno mnjenje i reakcije pojedinaca ili grupa čiji su interesi u pitanju pokazuju hoće li rješenja da služe svojoj svrsi i budu prihvaćena. Moguće je očekivati protest i kritiku od strane manjina i grupa koje su preslabe da bi promovisale vlastite interese koji su izuzeti iz programa. Ukoliko je pokušaj rješavanja problema bio uspješan (ili je kao takav definisan), politički ciklus se završava (obustavljanje politike); ukoliko nije, ciklus počinje ispočetka. U nekim slučajevima, rješenje jednog problema stvara novi problem koji mora da se sagleda u novom političkom ciklusu.

Model političkog ciklusa ističe bitne aspekte političkog odlučivanja u demokratskim sistemima, pa i u demokratskom upravljanju školama:

- Postoji heuristički koncept političkih problema i opšteg dobra; niko nije u poziciji da unaprijed definiše šta je opšte dobro. Stranke, grupe i pojedinci koji učestvuju u procesu to tek treba da otkriju i obično pristaju na kompromis.
- Donosi se kompetitivni program; u pluralističkim društvima politički su argumenti često povezani s javnim interesima.

- Participacija u društvenoj stvarnosti je nesavršena, budući da određeni pojedinci i grupe sistemski imaju slabiji pristup moći i procesu odlučivanja, te stoga predstavlja model u kojem posebna pažnja treba da se obrati na povećanje pristupa manje moćnima.
- Političko odlučivanje kolektivni je proces učenja u kojem nema mjesta za sveznajuće aktore (kao što su na primjer vođe ili stranke s ideologijama o izbavljenju). To implicira konstruktivistički koncept opšteg dobra: opšte dobro je ono što većina smatra da u određeno vrijeme to jeste.
- Postoji snažan uticaj javnog mnjenja i medijske popraćenosti – prilika za građane i interesne grupe da interveniše i participiraju.

Politički ciklus je model – koncept koji funkcioniše poput mape u geografiji. Pokazuje mnogo, i uvodi logiku razumijevanja. Iz istog se razloga modeli često koriste i u obrazovanju i u nauci, jer bez njih ne bi bilo moguće razumjeti mnogo toga u našem kompleksnom svijetu.

Geografsku kartu nikada ne bismo zamijenili s krajolikom koji prikazuje – ona pokazuje mnogo, ali samo zato što mnogo i izostavlja. Karta koja bi prikazivala sve, bila bi prekomplikovana da bi je iko razumio. Isto važi i za modele kao što je politički ciklus. Ni on ne smije da se zamijeni za stvarnost. On je usmjeren na proces političkog odlučivanja – „sporog bušenja rupa u tvrdim daskama” – a manje obraća pažnju na drugu dimenziju politike po definiciji Maksa Vebera, težnju i borbu za vlast i uticaj.

U demokratskim sistemima te su dvije dimenzije politike povezane: donosioci političkih odluka rvaju se s teškim problemima, ali rvaju se i jedni s drugima kao političkim suparnicima. U modelu političkog ciklusa, faza uspostavljanja plana i programa prikazuje kako te dvije dimenzije zajedno funkcionišu. Postizanje dogovora o uključivanju određenog političkog problema u politički program pitanje je moći i uticaja.

Slijedi primjer. Jedna grupa tvrdi, „Oporezivanje je previsoko i odvraća investitore” dok druga grupa oponira, „Oporezivanje je prenisko, obrazovanje i socijalno osiguranje nemaju dovoljno sredstava.” Iza svake od definicija problema oporezivanja postoje javni interesi i osnovna politička stajališta, a implicirana rješenja idu u suprotnim smjerovima: da se oporezivanje smanji u korist grupa s visokim prihodima – ili da se poveća. Prva definicija problema je neo-liberalna, a druga socijalno-demokratska.

Građani treba da budu svjesni obje. Model političkog ciklusa instrument je koji građanima pomaže u prepoznavanju i razmatranju nastojanja donosioca političkih odluka da rješavaju društvene probleme.

1.2 Demokratija

1.2.1 Osnovna načela

Prema čuvenoj izreci Abrahama Linkolna (1863.) demokratija je „vladavina iz naroda, od naroda, za narod”; te tri definicije mogu da se protumače na sljedeći način:

- „iz”: vlast proizilazi iz naroda – narod je vrhovna vlast i on tu vlast izvršava ili nekome za to daje mandat, i ko god u vlasti učestvuje, narod ga može smatrati odgovornim;
- „od”: vlast izvršavaju izabrani predstavnici ili sami građani;
- „za”: vlast se izvršava u interesu naroda, odnosno opšteg dobra.

Ove definicije mogu da se shvate i povežu na više načina. Politički ideolozi u tradiciji Rusoa insistiraju na direktnoj vladavini građana (poistovjećivanje vlade i onih nad kojima se vlada). Narod odlučuje sve i nije vezan nikakvim zakonom. Politički ideolozi u tradiciji Loka pak ističu konkurenciju između različitih interesa u pluralističkom društvu; unutar ustavnog okvira, mora doći do saglasnosti oko odluke koja će služiti opštem dobru.

Nezavisno od toga koliko je duga demokratska tradicija pojedine zemlje i koliko se ona razvila, demokratija nikada ne smije da se uzima zdravo za gotovo. U svakoj zemlji demokratija i osnovno razumijevanje ljudskih prava moraju se neprekidno razvijati kako bi se suprotstavili izazovima s kojima je svaka generacija suočena. Svaka generacija se mora obrazovati o demokratiji i ljudskim pravima.

1.2.2 Demokratija kao politički sistem

Temeljni elementi moderne ustavne demokratije uključuju:

- ustav, obično u pisanom obliku, koji uspostavlja institucionalni okvir za demokratiju, zaštićenu u nekim zemljama od strane nezavisnog, visokog suda; ljudska prava, uobičajeno ne sva, zaštićena su kao građanska prava;
- ljudska prava su navedena u ustavu i potom redefinisana u ustavom zagaranovana građanska prava. Vlade koje su potpisale konvencije o ljudskim pravima obavezne su da poštuju opseg prava koja su ratifikovale, nezavisno od toga jesu li eksplicitno spomenuta u ustavu;
- jednak pravni položaj svih građana: svi građani su jednako zaštićeni zakonom prema načelu nediskriminacije i obavezni su da ispunjavaju svoje zakonom propisane dužnosti.
- opšte pravo glasa: odrasli građani, muškarci i žene, imaju pravo glasanja za stranke i/ili kandidate na parlamentarnim izborima. Povrh toga, neki sistemi uključuju i referendum ili plebiscit, odnosno pravo građana da neposrednim glasanjem donesu odluku o određenom problemu;
- građani uživaju ljudska prava koja omogućavaju širok raspon kada su u pitanju načini participiranja. To uključuje slobodu medija od cenzure i državne kontrole, slobodu mišljenja, slobodu govora i mirnog okupljanja, te pravo manjina i političke opozicije da slobodno djeluju;
- pluralizam i konkurencija interesa i političkih ciljeva: pojedinci i grupe imaju pravo na osnivanje ili pristupanje strankama ili interesnim grupama (lobijima), nevladinim organizacijama, itd. kako bi promovisali svoje interese ili političke ciljeve. Postoji konkurencija u promovisanju interesa te nejednaka raspodjela moći i prilika za ostvarivanje istih;
- parlament: tijelo izabраниh predstavnika ima zakonodavna ovlaštenja, odnosno donosi zakone koji su opšte obavezujući. Autoritet parlamenta temelji se na volji većine glasača. Ukoliko većina u parlamentarnom sistemu na izborima izabere nove predstavnike, formira se nova vlada. U predsjedničkim je sistemima šef vlade, predsjednik, izabran odvojeno, neposrednim izborom;
- vladavina većine: većina odlučuje, manjina mora da prihvati odluku. Ustavi određuju granice vladavine većine koje štite prava i interese manjina. Kvorum većine može varirati zavisno od problema – na primjer, dvije trećine za amandmane na ustav;
- provjera i ravnoteža: demokratije kombinuju dva načela: nadležnost za provođenje zakona pripada državi, kulminirajući u “razoružavanju građana”.⁷ Međutim, kako bi se spriječilo da se moć zakona pretvori u autokratsku ili diktatorsku vladavinu, svi demokratski sistemi uključuju provjere i ravnoteže. Klasični model dijeli državnu vlast na zakonodavnu, izvršnu i sudsku (horizontalna dimenzija); mnogi sistemi poduzimaju dodatne mjere opreza: dvodomni parlamentarni sistem, federalna ili kantonalna autonomija, kulminirajući u dodatnoj vertikalnoj dimenziji provjera i ravnoteža (na primjer u Švajcarskoj, SAD-u ili Njemačkoj);
- ograničenje trajanja mandata: daljnja mjera kontrole vlasti dodjela je mandata na ograničeni vremenski period. To se odnosi na sve izbore, a u nekim se slučajevima može ograničiti i ukupan period ostajanja na vlasti kao što je slučaj s predsjednikom SAD-a koji mora odstupiti nakon dva četvorogodišnja mandata. U antičkom Rimu, konzuli su imenovani u tandemu, i napuštali bi vlast nakon godinu dana.

1.2.3 Pogrešno shvatanje pojma ljudskih prava i demokratije

Demokratija je utemeljena na standardima i načelima ljudskih prava. Ljudska prava su katkad pogrešno shvaćena kao sistem u kojem pojedinac uživa potpunu slobodu. Međutim, takvo shvatanje ne stoji.

---

⁷ Postoji eksplicitan primjer gdje je princip razoružavanja građana modificiran, naime u SAD-u.

Ljudska prava priznaju individualna prava i slobode koja su svojstvena ljudskom postojanju. No, ta prava nijesu apsolutna. Prava drugih takođe se moraju uvažavati, zbog čega će ponekad da dođe do sukoba među pravima. Demokratski procesi pomažu u formiranju procesa koji podržavaju slobodu naroda, ali istovremeno postavljaju neophodne granice. Na nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, na primjer, održava se rasprava. Kako bi svi učenici dobili priliku da izraze svoje mišljenje, vrijeme izlaganja je ograničeno, često vrlo striktno. Iz istog razloga je limitirano vrijeme govora u parlamentarnim debatama ili televizijskim emisijama.

Mnoge odredbe zakona o sigurnosti saobraćaja ograničavaju našu slobodu pokreta: ograničenja brzine u gradovima, obavezno zaustavljanje na crveno svjetlo semafora, itd. Ova pravila očito postoje kako bi se zaštitili životi i zdravlje ljudi.

Demokratija pruža više slobode narodu, kao i pojedincima, od bilo kog drugog sistema vladavine – pod uslovom da je postavljena u institucionalni okvir i kao takva implementirana. Da bi uspješno funkcionisala, demokratija se uzdaje u snažnu državu koja provodi vladavinu prava i postiče prihvatljiv stepen distributivne pravde. Slaba država, ili slaba vladavina prava, znači da vlada nije sposobna da sprovede svoj ustavni okvir i zakone.

1.2.4 Prednosti i nedostaci

Generalno govoreći, različiti tipovi demokratije dijele određene prednosti i nedostatke uključujući sljedeće:

a. Prednosti demokratije

- Demokratija određuje okvir i sredstva za civilizovano, mirno rješavanje sukoba; dinamika sukoba i pluralizam podržavaju rješavanje problema.
- Demokratije su „snažni pacifisti” – kako u vlastitim društvima tako i u međunarodnoj politici.
- Demokratija je jedini sistem koji olakšava smjenu političkog vodstva bez promjene sistema vlade.
- Demokratije su zajednice učenja koje mogu da isprave ljudske greške. Opšte dobro definisano je pregovorima, a ne nametnuto autokratskim autoritetom.
- Ljudska prava podržavaju demokratiju pružanjem normativnog okvira za političke procese, utemeljenog na ljudskom dostojanstvu. Ratifikacijom sporazuma o ljudskim pravima, vlade mogu izvršiti “obećanja” data građanima koja podržavaju lične slobode i ostala prava.

b. Problemi i nedostaci

- Stranke i političari su skloni da žrtvuju dugoročne ciljeve za uspjeh na izborima. Demokratije stvaraju prilike za kratkovidno oblikovanje politike, na primjer, na štetu životne sredine ili budućih generacija („plivanje u mutnom”).
- Vlada za narod je vlada unutar granica države jedne nacije. Porast globalne međuzavisnosti, kakva je u domenu ekonomije i politike zaštite životne sredine, ograničava djelokrug uticaja demokratskog odlučivanja u državi jednog naroda.

1.2.5 Zaključci

U demokratijama od građana zavisi u kolikoj će se mjeri razviti prednosti demokratije i držati pod kontrolom njeni nedostaci. Demokratije su zahtjevni sistemi, zavisne od aktivne angažovanosti i podrške svojih građana – odnosno stavu informisane i kritičke odanosti; riječima Vinstona Čerčila (1947.), „Demokratija je najlošiji oblik vladavine, ako izuzmemo sve ostale.”

I u afirmisanim i u mladim demokratskim državama obrazovanje za demokratiju i ljudska prava presudno doprinosi političkoj kulturi u kojoj demokratija mora biti ukorijenjena kako bi napredovala i prosperirala.

1.3 Demokratsko upravljanje školama

1.3.1 Škola – mikro demokratija?

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zasnovano je na temeljnim načelima učenja kroz, o i za demokratiju i ljudska prava u školama. Škola je zamišljena kao mikrozajednica, “društvo u zametku”⁸ obilježeno formalnim propisima i procedurama, procesima odlučivanja i mrežom odnosa koji utiču na kvalitet svakodnevnice.

Treba li se dakle škola shvatiti kao demokratija u malom? Već se letimičnim pogledom na karakteristike može uočiti da škole nijesu male države, u kojima se održavaju izbori, nastavnici odlučuju kao vlade, direktori liče na predsjednike, itd. To se pitanje stoga može odbaciti kao retoričko. Šta onda škole mogu učiniti za obrazovanje za građanstvo i obrazovanje za ljudska prava?

1.3.2 Demokratsko upravljanje školama: četiri ključna područja, tri kriterijuma napretka

Elizabeta Bekman i Bernard Trafford, direktori škola u Švedskoj i Velikoj Britaniji i autori priručnika Savjeta Evrope „Demokratsko upravljanje školama”,⁹ pažljivo su istražili ovo pitanje. Školama je, tvrde oni, potreban i menadžment i upravljanje. Školski menadžment je školska administracija – na primjer, implementacija pravnih, finansijskih i nastavnih zahtjeva. Odnos između direktora i učenika je hijerarhijski, baziran na uputstvima i redu. Školsko upravljanje, s druge strane, odražava dinamiku promjena u modernom društvu. Škole moraju saradivati s različitim partnerima i interesnim grupama van škole, te odgovarati na nepredvidljive probleme i izazove. Svaki član školske zajednice, uključujući prije svega učenike, igra bitnu ulogu. Članovi zajednice međusobno saraduju, pregovaraju i pogađaju se, vrše pritisak, zajedno donose odluke. Ni jedan partner nema potpunu kontrolu nad drugim.¹⁰

Bekman i Trafford predlažu četiri ključna područja za demokratsko upravljanje školama:

- upravljanje, vođstvo i javna odgovornost;
- vaspitanje i obrazovanje usmjereno na sticanje vrijednosti;
- saradnja, komunikacija i angažovanost: konkurentnost i samoodređenje škole;
- učenička disciplina.

Bekman i Trafford primjenjuju tri kriterijuma za procjenu napretka u tim ključnim područjima, utemeljena na tri osnovna načela obrazovanja za demokratiju i ljudska prava Vijeća Evrope:

- prava i odgovornosti;
- aktivno učestvovanje;
- poštovanje različitosti.

1.3.3 Učenje o demokratiji i ljudskim pravima kroz demokratsko upravljanje u školama

Bekman i Trafford nude detaljno opisani paket nastavnih sredstava za ispunjavanje zadatka učenja i ostvarivanja demokratije i ljudskih prava u cijeloj školi. Učenici mogu da iskuse demokratsko učestvovanje u školi, ali one i dalje ostaju obrazovne institucije; nijesu pretvorene u potencijalne mini-države, iako jesu mini-društva.

⁸ Dewey J. (2007.), *Democracy and Education*, Cosimo, New York, str. 32.

⁹ Bäckman E. i Trafford B. (2007.), *Democratic Governance of Schools*, Council of Europe, Strasbourg.

¹⁰ Ibid, str. 9.

2. Dječija prava i pravo na obrazovanje¹¹

Dječija prava su sveobuhvatno zaštićena obimnim popisom međunarodnih i regionalnih dokumenata koji uključuju ljudska prava, međunarodno humanitarno pravo i zakon o izbjeglicama. Djeca su povlašćena pravima koja su sadržana u opštim sporazumima. Osim toga sastavljen je i niz stručnih dokumenata za dodatnu zaštitu djece s obzirom na njihovu specifičnu ranjivost i važnost za društvo kao cjelinu, čiji je cilj osigurati zdrav razvoj i aktivno učestvovanje mladih u društvu.

Evropska konvencija o ljudskim pravima sadrži mnoge odredbe za zaštitu prava djece, na primjer Protokol 1, član 2., „pravo na obrazovanje”. Međutim, sveobuhvatni okvir za dječija prava je Konvencija UN-a o pravima djeteta iz 1989. Bio je to prvi dokument koji je posebno obradio prava djece i obilježio značajan pomak u razmišljanju prema “pristupu utemeljenom na ljudskim pravima” prema kojem su vlade zakonski odgovorne ukoliko ne uspiju da udovolje potrebama djece. Konvencija o pravima djeteta stvorila je novu viziju djece kao nosilaca prava i odgovornosti u skladu s njihovom dobi, umjesto da ih posmatra kao vlasništvo roditelja ili bespomoćne primaoca milostinje.

Dječija prava pokrivaju sve aspekte života djece i adolescenata i mogu da se podijele u sljedeće glavne kategorije:

- prava preživljavanja: pravo na život i zadovoljavanje osnovnih potreba (na primjer, odgovarajući životni standard, smještaj, prehrana, zdravstvena pomoć);
- razvojna prava: prava koja osiguravaju djetetu najbolji mogući razvoj (npr. obrazovanje, igra i slobodno vrijeme, kulturne aktivnosti, informisanje, sloboda mišljenja, izražavanja, vjere);
- prava učestvovanja: prava koja omogućavaju djeci i da aktivno učestvuju u životu svojih zajednica (npr., slobodno izražavanje misli, odlučivanje u stvarima koje se tiču njihovih života, pristupanje udruženjima);
- zaštitna prava: prava koja su presudna za zaštitu djece i adolescenata od svih oblika zlostavljanja, zapostavljanja i iskorištavanja (npr., specijalna briga za djecu izbjeglice i zaštita od upletenosti u oružane sukobe, rad djece, seksualno zlostavljanje, mučenje i zloupotreba droga).

Obrazovanje se samo po sebi smatra ljudskim pravom, no istovremeno i neophodnim sredstvom za ostvarivanje ostalih ljudskih prava. Vaspitno-obrazovni sistem koji slijedi pristup utemeljen na ljudskim pravima imat će bolje polazište u ispunjavanju fundamentalne misije osiguravanja visokokvalitetnog obrazovanja za sve.

Član 26. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima određuje:

- (1) Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnim i fundamentalnim nivoima. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje mora biti opšte dostupno, a visoko obrazovanje mora biti jednako dostupno svima na osnovu uspjeha.
- (2) Obrazovanje mora biti usmjereno ka punom razvoju ljudske ličnosti i jačanju poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono mora unaprijediti razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama, i podržavaće djelovanje Ujedinjenih nacija u održanju mira.
- (3) Roditelji imaju pravo prvenstva u izboru vrste obrazovanja za svoju djecu.

---

¹¹ Autor: Felisa Tibbits (2009), Napomene Felise Tibbits, pripremljene za evaluacijsku konferenciju Savjeta Evrope na temu Evropske godine građanstva u vaspitanju i obrazovanju, 27 - 28 April 2006, Sinaia, Rumunija.

Kao proširenje ideja prvobitno formulisanih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, član 28. Konvencije o pravima djeteta definiše obrazovanje kao pravo, dok član 29. ističe da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema punom razvoju njegove „ličnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”.¹²

I Konvencija o pravima djeteta i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima definišu jačanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda kao jednu od svrha školovanja. Naravno, da bi se ljudska prava istinski razumjela i unaprjeđivala, moraju se proživjeti u odnosu prema drugima. To uključuje ne samo učenje o ljudskim pravima, već i život u okviru i kroz ljudska prava. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima iz tog razloga u učionicama primjenjuje učenje i praktikovanje vrijednosti i okvira ljudskih prava. Škole u skladu s dječijim pravima u fokus stavljaju ljudsko dostojanstvo djece.

Svrha prava na obrazovanje jeste da ga primjenjuju i uživaju svi – nezavisno od sposobnosti, rasnoj, etničkoj, vjerskoj, polnoj, klasnoj i nacionalnoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji ili bilo kojoj drugoj osnovi. Osim toga, vaspitanje i obrazovanje – prema definiciji Konvencije o pravima djeteta – mora biti struktuirano na način da uvažava dostojanstvo i fundamentalna ljudska prava učenika.

Ključno načelo koje je u centru i ljudskih prava i pristupa utemeljenog na ljudskim pravima jeste načelo nediskriminacije. U školskom sektoru smjernice su mnogostruke, uključujući i jednak pristup visokokvalitetnom obrazovanju s posebnim naglaskom na ranjive ili marginalizovane grupe.

UNESCO-va inicijativa Škola – prijatelj djece i pristup obrazovanju utemeljen na ljudskim pravima nastoji da implementira Konvenciju o pravima djeteta u i kroz vaspitanje i obrazovanje. Kako bi se osposobili za primjenu pristupa zasnovanog na ljudskim pravima moramo bolje da poznamo ljudska i dječija prava, kao i njihove implikacije na razmišljanje, planiranje i evaluaciju u vaspitno-obrazovnom procesu. To nas podstiče da postavljamo pitanja poput:

- Ko ne dobija obrazovanje? Gdje se ti pojedinci nalaze i zašto su uskraćeni?
- Ko bi i šta trebao da učini za zaštitu, promovisanje i ostvarenje prava na obrazovanje?
- Čije kapacitete, i u čemu, treba razvijati kako bi osigurali pravo na obrazovanje?
- Šta je to što neko mora da uradi da bi se obezbijedilo ovo pravo i kako partnerstva u tom procesu mogu da pomognu?

Načelo 1. Direktna povezanost s pravima

Postavlja se pitanje: Jesu li naša nastojanja u vaspitno-obrazovnom procesu direktno povezana s ljudskim pravima? Uključuju li ta nastojanja sveobuhvatni raspon ljudskih prava? Jesu li temeljno istražena ljudska prava od istinske važnosti za potrebe i probleme naših zajednica, ili mogu li se te veze uspostaviti? Jesmo li voljni nadići ličnu „zonu udobnosti” u povezivanju našeg djelovanja s vrijednostima ljudskih prava?

Načelo 2. Odgovornost

Vide li se oni među nama koji su predstavnici vlade ili državni službenici odgovornima za ostvarivanje vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava? Na koje načine smo odgovorni? Kako djeca i njihovi staratelji mogu da obezbijede takvu vrstu odgovornosti?

Načelo 3. Osposobljavanje i učestvovanje

Razmislimo na trenutak o onima prema kojima se osjećamo odgovornima u smislu garantovanja vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava. Jesmo li uvrstili ideje svih onih na koje utiču naši stavovi i postupci? Ko je izostavljen iz procesa donošenja odluka, a one se na njega odnose? Ako nijesu prisutni, ili na bilo koji drugi način uključeni u rasprave, na koji način takve pojedince možemo da dovedemo za sto? Kako možemo da posređujemo u zauzimanju stavova o kada, kako, ko i šta u vaspitanju i obrazovanju za demokratiju i ljudska prava?

---

¹²Na pravo na obrazovanje se poziva u brojnim dokumentima UN-a i poveljama o ljudskim pravima uključujući Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (član 14.) i Konvenciju o pravima djeteta (član 28. i 29.). Druge ključne deklaracije, opšte odredbe i dokumenti su se proširili i na pravo na obrazovanje, uključujući Svjetsku deklaraciju o vaspitanju i obrazovanju za sve (član I, III, IV, VI, VII), Dakarski okvir za djelovanje, i Obrazovanje za sve.

Načelo 4. Nediskriminacija i posebna pažnja prema ranjivim grupama

Konačno, i vezano uz prethodno načelo, za koje grupe trenutno postoji najmanja mogućnost da će izvući korist iz naših vaspitno-obrazovnih programa, i kako možemo podržati njihovo učestvovanje? Upravo te grupe čija su ljudska prava uskraćena na dnevnoj bazi – marginalizovani, ranjivi, diskriminisani – su oni koji bi trebalo najviše da profitiraju od naših vaspitno-obrazovnih nastojanja. Kako možemo da ih identifikujemo, dopremo do njih, i za njih stvorimo istinski smislene obrazovne programe?

Poglavlje 2

Ključ za dinamični koncept građanstva¹³

1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva

Od završetka Hladnog rata ubrzali su se i intenzivirali mnogi procesi koji su već duže vrijeme oblikovali našu historiju, preuzimajući nova svojstva. Fenomeni koji su se pojavili i promjene koje su se odvijale širom Evrope doveli su u pitanje tradicionalni model građanstva:

- Globalizacija slobodne trgovine i konkurentnih tržišnih ekonomija omogućila je visok nivo blagostanja mnogim ljudima u mnogim zemljama – ali ne i svima. Prodigio se jaz nejednake raspodjele između bogatih i siromašnih, kako unutar tako i među različitim društvima, ugrožavajući društvenu koheziju i međuljudsku solidarnost.
- Konkurencija prisiljava preduzeća da neprestano povećavaju produktivnost kako bi smanjila troškove proizvodnje. To je podstaklo permanentan proces inovacija, direktno utičući na proizvode, tehnologije i zanimanja, a indirektno utičući na cjelokupan način života. Joseph Schumpeter je taj permanentni proces inovacija nazvao “kreativna destrukcija”.¹⁴ Transformacija kompletnih ekonomija u istočnoj Evropi može da posluži kao eklatantan primjer kreativne destrukcije.
- Ekonomski rast je prouzrokovao porast blagostanja, no istovremeno i porast iskorištavanja prirodnih resursa. Sve veća emisija CO₂ sve više otežava i poskupljuje suzbijanje, ili prilagođavanje na klimatske promjene.
- Nove informacione i komunikacione tehnologije omogućile su nove načine povećanja produktivnosti, razmjene i dobijanja informacija, pružanja zabave, da samo navedemo neke. Živimo u medijskoj kulturi, i medijska pismenost – korištenje novih medija kako u stvaranju tako i u primanju poruka – postaje osnovna vještina poput čitanja i pisanja.
- Uslijed ekonomskog rasta i postignuća moderne medicine, stanovništvo mnogih evropskih zemalja stari, a istovremeno i raste u svijetu kao cjelini. Oba fenomena predstavljaju ozbiljne probleme 21. vijeka.
- Nacije imaju pravo na suverenost i samoodređenje. Ali, pojam nacije je i inkluzivan i ekskluzivan. Po završetku Hladnog rata bili smo svjedoci pojavljivanja novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta.
- Moderna društva tipično su sekularna, pluralistička društva. Migracije širom Evrope – posebno unutar Evropske unije – doprinijela su tom fenomenu. Pluralistička društva su dinamičnija i produktivnija, ali istovremeno i zahtjevnija u pogledu društvene kohezije radi integracije ljudi različitih uvjerenja, vrijednosti, interesa, te društvene i etničke pozadine.
- Demokratija nudi najbolje mogućnosti u suočavanju s tim izazovima, s obzirom na činjenicu da svaki pokušaj rješavanja tih, kao i ostalih, problema autoritarnom vladavinom ne bi uspio da obuhvati složenu stvarnost društva, ekonomije, životnog okruženja, rješavanja sukoba, itd. na nacionalnom, a još manje na nadnacionalnom nivou. S druge strane, demokratija opstaje i pada na garanciji jednake participacije. Što složeniji postaju naš svijet i izazovi koji određuju našu budućnost, to je teže „običnom građaninu” da razumje i učestvuje u odlučivanju. Nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim vođama ukorijenjeno je u osjećaju izostavljenosti i zanemarivanja mišljenja. Demokratija i ljudska prava su krhki projekti, i njihov opstanak zavisi o tome hoće li njihova baština biti prenešena na mlađe generacije.

¹³ Na osnovu studije Huddleston E. (2004.), *Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, Council of Europe, Strasbourg, Revised by Peter Krapf. Str. 9.

¹⁴ Schumpeter J. (1942, 2008.), *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper & Brothers, New York. Str. 83.

Ti pravci razvoja ovdje se mogu tek ukratko skicirati. Oni su ljudske tvorevine, nijesu prirodni procesi, međusobno su povezani, jedni na druge utiču i uzajamno se podržavaju. Budući da su „stvoreni”, na njih možemo da utičemo, da im mijenjamo smjer i ishod, ali ne i njihovu kompleksnost.

Modernizacija

Modernizacija je sociološka kategorija koja se odnosi na multidimenzionalni proces društvene promjene. U posljednje dvije dekade porasla je, s obzirom na brzinu, djelokrug i složenost, ali iz historijske perspektive, njeni izvori obuhvataju reformaciju, izum štamparske mašine, prosvjetiteljstvo, englesku, američku i francusku revoluciju, te industrijsku revoluciju. Modernizacija je promijenila doslovno svaki aspekt ljudskog života, uključujući sljedeće: kako i što radimo, gdje živimo i koliko (često) putujemo, nivo i raspodjelu bogatstva, razvoj ljudskih prava, globalizaciju, tehnologiju, vrijednosti i uvjerenja u kojima istrajavamo ili ih se klonimo, te kako učestvujemo u društvenom životu i politici.

Modernizacija je ambivalentan proces, no ne možemo ga izbjeći, on je naša „sudbina”, u dobru i u zlu. Naučnici i filozofi zastupaju suprotna mišljenja o tome treba li modernizaciju, sveukupno gledano, smatrati bremenom ili blagoslovom. Modernizaciju smatramo izazovom koji sa sobom nosi i rizike i mogućnosti. Izazove valja savladati kako bi rizike držali pod kontrolom.

Za mnoge ljude u mnogim društvima modernizacija stvara uslove i mogućnosti uživanja višeg nivoa blagostanja i slobode. S druge strane, građani i njihovi vođe suočeni su sa sve zahtjevnijim zadatkom da održe korak sa sve većim rizicima i opasnostima upletenima u procese modernizacije.

Vaspitanje i obrazovanje igraju ključnu ulogu u opremanju ljudi s kompetencijama koje su neophodne za postizanje ravnoteže između sve većih prednosti i sve viših očekivanja.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nijesu samo informisani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni da samostalno učestvuju u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnom nivou i aktivno participiraju na način koji odražava njihovu ličnost, kao i da pomažu u rješavanju problema. Sve brojniji izazovi zahtijevaju snažna društva, s kompetentnim – te stoga primjereno obrazovanim – vođama i građanima.

Prosvjetni poslenici su optimisti. Uvjereni su da primjerenim vaspitanjem i obrazovanjem, mladi ljudi, kao i pojedinci posvećeni cjeloživotnom učenju, mogu steći razumijevanje i mogućnosti da utiču na razvoj svojih zajednica i planete u cjelini. Najbolji način promovisanja aktivnog građanstva je svakako kroz nastavu usmjerenu na učenika, umjesto nastave koja podržava rutinsko i pasivno učenje.

1.1 Nova vrsta građanstva zahtijeva novi oblik vaspitanja i obrazovanja

Tradicionalni koncepti nastavnog procesa svedeni na sušti prenos i pamćenje informacija i sadržaja nijesu dovoljni za stvaranje aktivnog, informisanog i odgovornog modela građanstva kakvo zahtijevaju moderne demokratije.

Ono što je potrebno jesu novi oblici vaspitanja i obrazovanja koji će pripremiti učenike za stvarno uključivanje u društvo – oblici vaspitanja i obrazovanja koji su praktični koliko i teorijski, imaju korijene u problemima iz stvarnog života i utiču na život učenika i zajednice u kojoj žive, a uče se aktivnim učestvovanjem u životu škole, kao i u formalnim kurikulumima.

Uloga aktivnog građanina podudara se s ulogom aktivnog učenika. Koncept konstruktivističkog učenja pruža podršku učenicima u suočavanju s novim problemima. U školskoj sferi nastavnik vjerovatno i može da ponudi optimalno rješenje. No, u suočavanju sa u prethodnom tekstu obrađenim izazovima, buduće će generacije djelovati kao pioniri.

Potreba za pružanjem nastave usmjerene na učenika predstavlja značajan izazov nastavničkom zanimanju. To zahtijeva učenje novih oblika znanja, razvijanje novih nastavnih metoda, pronalaženje novih načina rada i stvaranje novih oblika profesionalnih odnosa – kako s kolegama tako i s učenicima. To daje prioritet učenju utemeljenom na sadašnjim zbivanjima u odnosu na razumijevanje historijskih sistema, kritičkom razmišljanju i učenju vještina uz samo prenošenje znanja, kooperativnom učenju i saradnji umjesto izolovane pripreme, profesionalnoj autonomiji umjesto zavisnosti o naredbama iz centrale. To zahtijeva i promjenu načina na koji shvatamo sam pojam učenja, od učenja kao procesa usmjerenog na nastavnika, do učenja putem sticanja iskustva, participacijom, istraživanjem i razmjenom informacija.

Didaktički model u čijem je centru nastavnik, kojim dominira udžbenik i koji je utemeljen na prijenosu vaspitno-obrazovnih sadržaja treba zamijeniti modelom koji ističe uključivanje učenika, širi raspon metoda podučavanja i pristup utemeljen na sticanju vještina. To je ono čemu ovo izdanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nastoji da doprinese.

2. Politička kultura

2.1 Demokratija oživljava kroz svoje građane

Primjer:

Parlamentarni izbori proizvode dobitnike i gubitnike. Većina formira novu vladu, manjina opoziciju. Prethodna vlada može izgubiti izbore, te na njeno mjesto dolazi nova, s različitim političkim stajalištima.

Pravila su jasna, no to nije dovoljno. Izborni sistem će funkcionisati tek kad budemo mogli biti sigurni da će gubitnici, manjina, prihvatiti rezultat. Ako to ne učine, izbori mogu da izazovu nasilne sukobe, koji će rascijepiti društvo, umjesto da ojačaju koheziju među njegovim članovima.

Izborna kampanja pruža strankama mogućnost da građanima prenesu svoje ideje. Ali, šta ako zastupljene stranke promovišu rasističku, fundamentalističku ili antidemokratsku ideologiju? Da bi izbori funkcionisali kao jedan od najbitnijih oblika učestvovanja građana u demokratskom odlučivanju, društvu je očito potrebno mnogo više od pukog okvira zakona kojim se određuje održavanje izbora. Treba da postoji povjerenje u politički proces i postupke kojima će se osigurati ispravno provođenje tih procesa.

Ovaj primjer pokazuje da demokratija zavisi jednako o nizu propisa kao i o stavovima građana prema demokratiji. Oni moraju da razumu i uvažavaju sistem, a istovremeno i da osjećaju odgovornost za njegovu stabilnost. Stranke se međusobno moraju ophoditi kao suparnici, ali ne i kao neprijatelji. Samo u tom slučaju demokratija demonstrira svoju snagu kao jedini sistem u kojem je promjena vlasti moguća bez promjene političkog sistema.

Demokratija se sastoji od sistema institucija i procesa koji obuhvataju opšte izbore, parlamentarnu zastupljenost i kontrolu vlasti sistemom provjera i ravnoteža. Neke strukture uključuju neposredno učestvovanje kroz referendum ili ustavni sud. Demokratija je pozornica, a građani su glumci, doslovno. Oni stoga moraju biti voljni i sposobni da odigraju svoju ulogu, i moraju da se poistovjete s političkim sistemom demokratije.

Demokratija je sistem institucija ukorijenjen u političkoj kulturi. Institucionalni sistem može uspostaviti okvir za političku kulturu, no ne može da stvori, niti da osigura njegovu stabilnost. Isto načelo vrijedi i za autokratski oblik vladavine. Autokrat takođe zavisi od odgovarajuće političke kulture, utemeljene na politički povodljivim subjektima umjesto na aktivnim i angažovanim sistemima.

2.2 Kulturna dimenzija ljudskih prava

Ljudska prava koja su civilna i politička po prirodi određuju šta su demokratski procesi u praksi, uključujući slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu medija (to jest zabranu cenzure), pravo glasa, i načelo jednakosti i nediskriminacije koje vrijedi za ostvarivanje svakog ljudskog prava. Kada zemlje ratifikuju određeni sporazum o ljudskim pravima, obavezuju se na usklađivanje državnih zakona i praksi radi uklapanja u međunarodne standarde. Čine to dobrovoljno.

No, šta se događa ako država zakaže u sprovođenju ljudskih prava? Postoje razni mehanizmi zaštite, ustanovljeni od strane UN-a i regionalnih institucija za ljudska prava koji su sadržani u javno objavljenim regionalnim dokumentima na temu zakona o ljudskim pravima, koje vlade mogu prihvatiti. U Evropi je, na primjer, na snazi Evropska konvencija o ljudskim pravima, s civilnim i političkim pravima kao glavnim područjem interesa. Za potpisivanje na raspolaganju je i Evropska društvena povelja, zasnovana na ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ukoliko neka vlada prihvati Konvenciju, ali ne djeluje u skladu s njenim odredbama, građani (ili bilo koja osoba unutar državne jurisdikcije) država članica Savjeta Evrope mogu uputiti žalbu Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburgu.

U većini slučajeva, ostvarivanje ljudskih prava odvija se u okviru vlada organizovanih kao ustavne demokratije, putem uobičajenih mehanizama demokratskih procesa. Ti mehanizmi podrazumijevaju razvijanje zakona, ali i kulture građanske participacije i angažmana.

Demokratija i ljudska prava zavise od institucionalnog okvira koji se sastoji od dvije komponente: niza propisa i načela ustanovljenih unutar ustava i pravnog sistema, te političke kulture. Demokratija i ljudska prava ugrađeni su u nizu načela, vrijednosti i odgovornosti. Dozvoljavaju suprotstavljanje oko spornih pitanja, sve dok postoji jasna saglasnost oko okvira koji priznaje i štiti, no istovremeno i ograničava slobode. Može da se izrazi neslaganje oko gotovo bilo čega, no to funkcioniše samo ukoliko svi podržavaju sistem koji dopušta neslaganje.

2.3 Učenje kroz demokratiju i ljudska prava – kultura demokratije u školama

Demokratija ne može postojati bez angažovanih demokrata.

Svaka generacija preuzima svoje demokratsko nasljeđe, koje će za nadati se razumjeti i uvažavati, te naučiti kako da ga aktivno primijeni. Zadatak obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, kao i vaspitanja i obrazovanja u cjelini jeste da podrži i ohrabri mladu generaciju da postanu aktivni i angažovani demokrati.

Kulturne tradicije sklone demokratiji polako se razvijaju, kako je to pokazalo istorijsko iskustvo u mnogim zemljama. Najozbiljniju prepreku s kojom su suočeni državotvorni projekti u društvima koja su pretrpjela građanski rat, predstavlja odsustvo demokratske kulturne tradicije. Obrazac demokratske institucije se, kako to već biva, može uvesti, ali kulturološki korijeni demokratije ne mogu – oni doslovno moraju iznicati iz kulturne baštine društva.

Iz tog razloga, politička kultura može da se koncipira u konstruktivističkim kategorijama. Ostvaruje se kroz procese učenja i socijalizacije. Zato je od velike važnosti upravlja li se školama demokratski ili autokratski, jer će se od učenika očekivati da nauče kako da žive u, ili pod, oblikom vladavine kojem svjedoče u ranoj fazi života.

Škola kao mikro-društvo može da podrži svoje učenike u sticanju i uvažavanju ključnih elemenata kulture demokratije i ljudskih prava, uključujući sljedeća:

- Učenici su sposobni da sigurno i samopouzđano prepoznaju i izraze svoje interese i stavove.
- Učenici se jedni prema drugima odnose s uzajamnim poštovanjem, uključujući slušanje tuđeg mišljenja i empatiju, odnosno spremnost i sposobnost mijenjanja perspektive.
- Učenici su sposobni da riješe sukob nenasilnim sredstvima, to jest pregovorima i kompromisima.
- Učenici uvažavaju funkciju institucionalnih okvira koji štite i ograničavaju njihova lična prava i slobode. Oni dodaju “mekan”, neformalni element političke kulture „tvrdom”, formalnom elementu pravila.
- Učenici uvažavaju politiku kao praktično nastojanje s ciljem rješavanja problema koji zahtijevaju pažnju i odlučivanje.
- Učenici učestvuju u procesu biranja predstavnika i formalnom procesu odlučivanja.
- Učenici primjenjuju nekonvencionalne načine uticanja na procese odlučivanja, kao što su podizanje svijesti, aktivizam, lobiranje i samostalno rješavanje problema.
- Učenici preuzimaju odgovornost za svoje odluke i izbore, uzimajući u obzir njihov uticaj na njih same, no i na ostale.
- Učenici su svjesni da će ukoliko ne učestvuju u odlukama koje se na njih odnose, drugi to učiniti umjesto njih, a ishod možda neće ići u njihovu korist.

Politička kultura snažno je povezana sa stavovima i vrijednostima koje mladi građani stiču kroz proces socijalizacije, uključujući i njihovo školsko iskustvo. Postoje i drugi faktori koji imaju jednako snažan uticaj na proces socijalizacije mladih ljudi, posebno porodica, vršnjaci i mediji. S druge strane, školska zajednica nudi djeci i adolescentima najranije mogućnosti sticanja iskustva interakcije u društvu i u javnosti; možemo stoga pretpostaviti da škola posjeduje presudni uticaj na način prenošenja demokratskog nasljeđa na mlade generacije. Učenjem i iskustvom u školskom ambijentu mladi ljudi mogu razviti navike i vještine za cjeloživotno učestvovanje u demokratskim procesima i vrijednostima ljudskih prava, kako kroz formalne procese odlučivanja, tako i kroz svakodnevne interakcije.

Poglavlje 3

Obrazovanjem do demokratije i ljudskih prava

1. Tri dimenzije obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava u centar pažnje stavlja ono što bi učenici trebali biti sposobni da čine, umjesto onoga što bi nastavnici trebali da ih nauče. Tri osnovna načela koja upravljaju tim na učenike i rezultate usmjerenim pristupom može se najbolje ilustrovati primjerom.

- Sloboda mišljenja i izražavanja osnovni je uslov demokratske participacije, te predstavlja osnovno građansko i političko pravo. Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava učenici poznaju, razumiju i uvažavaju pravo na slobodno mišljenje i izražavanje i znaju na koji je način zaštićeno njihovim državnim ustavom. To je kognitivna dimenzija učenja (znanje, koncepti i razumijevanje).
- Učenici uče kako da koriste to osnovno ljudsko pravo. Upravo zbog toga što je aktivna primjena tog prava prijeko potrebna za učestvovanje u demokratskoj zajednici, učenici se takođe ohrabruju da razmisle o svojim gledištima i budu sposobni da ih izraze na razne načine, uključujući i sposobnost javnog iznošenja mišljenja (dimenzija učenja usmjerena na sticanje vještina).
- Kako bi primijenili svoje pravo na slobodno izražavanje, učenicima je potrebna hrabrost da iznose svoja gledišta čak i kada se nadju u situaciji gdje im je većina suprotstavljena. Pritom uvažavaju tuđa mišljenja u duhu tolerancije i ličnog poštovanja. Ukoliko se razilaženja u stavovima i polemika ograniče na sama sporna pitanja i izbjegava personalizovanje razlika u mišljenju, sukobi se mogu riješiti na nenasilan način (dimenzija razumijevanja utemeljena na razvoju stavova i vrijednosti).

Postavke ovog primjera mogu se generalizovati, ne samo u smislu osposobljavanja učenika za primjenu bilo kojeg drugog ljudskog prava na isti način, već i na učenje i obrazovanje upšteno. Da bi imalo važnost i da bi omogućavalo sticanje novih sposobnosti, učenje se mora razviti u tim trima dimenzijama koje se uzajamno podržavaju – znanje, koncepti i razumijevanje; vještine; te stavovi i vrijednosti. Već su nekoliko decenija nastavnici i vaspitno-obrazovni radnici usaglašeni oko takvog koncepta učenja.

Ako je to način na koji učenici uče, šta moraju nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava da učine da bi obezbijedili odgovarajuće mogućnosti učenja? Ukratko, odgovor je sljedeći.

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, cilj je podržati učenike da postanu mladi građani koji:

- poznaju svoja ljudska prava i shvataju uslove od kojih ona zavise (učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima);
- doživljavaju školu kao mikro-društvo koje uvažava slobode i jednakost svojih učenika, u okviru kojeg uče kako ostvariti svoja i poštovati tuđa ljudska prava (učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava);
- kompetentni su zato i samouvjereni u ostvarivanju svojih ljudskih prava s razvijenim osjećajem odgovornosti prema drugima i svojim zajednicama (učenje „za” demokratiju i ljudska prava).

1.1 Kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava na srednjoškolskom nivou uvodi učenje o ključnim dokumentima kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (Deklaracija) i Evropska konvencija o ljudskim pravima (Konvencija). Da sažmemo gore navedeni primjer, učenici moraju znati da svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, kao i na slobodan pristup informacijama putem necenzuriranih medija, s izuzecima mogućim samo iz dobrih razloga i u ograničenim okolnostima (član 10 Konvencije). Državni ustav i pravno okruženje treba da odražavaju i štite standarde ljudskih prava kako bi ih učenici iz te perspektive mogli usvajati. Na taj način mogu shvatiti koliko je bitno, čak presudno, već samo to jedno pravo za ostvarivanje demokratije.

Neophodno je isto tako da učenici razumiju član 14. Konvencije, koji obrađuje ključno načelo jednakosti i nediskriminacije: žene i muškarci, bogati i siromašni, mladi i stari, državljani i emigranti – svi mi jednako posjedujemo ista prava. Ostvarivanje tih prava proces je koji se stalno razvija i jedan je od prioriteta demokratskih sistema upravljanja utemeljenih na ljudskim pravima.

Konačno, učenici moraju razumjeti zašto slobode zahtijevaju zakonski okvir i sa sobom nose određene odgovornosti (Deklaracija, član 29.). Sloboda izražavanja građanima dozvoljava promovisanje svojih interesa u pluralističkom društvu, i u takvom kompetitivnom okruženju, uvijek će postojati dobitnici i gubitnici. Ustav, pravila i zakoni moraju uspostaviti okvir koji će ograničavati privilegije moćnih i štitiiti slabe – bez ozakonjavanja razlika. No, pravila ne mogu pokriti svaki problem, stoga članovi zajednice moraju dijeliti stav uzajamne odgovornosti.

Ljudska prava su zakonski okvir, koji je istovremeno i normativan. To od učenika zahtijeva da prepoznaju do kog su nivoa načela ljudskih prava istinski ostvarena unutar njihovih zajednica, kao i društva u cjelini.

Evropska konvencija o ljudskim pravima (4.11.1950)

Član 10.

Sloboda izražavanja

(1) Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvata slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvolu za rad televizijskih, radijskih ili kinematografskih djelatnosti.

(2) Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvata dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudske vlasti.

Član 14.

Zabrana diskriminacije

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji biće osigurano bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (10.12.1948.)

Član 29.

1. Svako ima obaveze prema zajednici, koja jedina omogućava slobodan i pun razvoj njegove ličnosti.

2. U ostvarivanju svojih prava i sloboda, svako treba da bude podvrgnut samo onim ograničenjima koja su određena zakonom, isključivo u svrhu osiguranja dužnog priznanja i poštovanja prava i sloboda drugih i zadovoljenja pravednih postulata morala, javnog poretka i opšteg blagostanja u demokratskom društvu.

Ukratko, ova tri člana ocrtavaju tenziju između individualnih sloboda i potrebu za uravnoteživanjem prava pojedinaca putem okvira koji te slobode istovremeno ograničava i štiti.

Učenici koji ovo mogu objasniti, naučili su mnogo „o” demokratiji i ljudskim pravima; to je kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

1.2 Participatorna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „za” demokratiju i ljudska prava

Da bi aktivno učestvovali u demokratiji, učenici moraju naučiti kako da ostvare svoja prava i slobode – na primjer, pravo na slobodan pristup informacijama i na slobodno mišljenje, stavove i slobodu govora. Trebalo bi takođe da imaju i aktivno iskustvo interakcije s drugima – kao što je promovisanje vlastitih interesa, postizanje kompromisa pregovaranjem, te saglasnost oko definisanja pojma „opšteg blagostanja” (Deklaracija, član 29.). Trebalo bi da su sposobni da djeluju unutar okvira pravila i prihvataju ograničenja koja im ona postavljaju. Trebalo bi da izgrade stav odgovornosti za blagostanje drugih i zajednice u cjelini.

Ukratko, trebalo bi ne samo da razumiju implikacije i veze između tri prethodno navedena člana o ljudskim pravima, već i da uvažavaju njihove osnovne vrijednosti i u skladu s njima da djeluju. Pritom, pomoću demokratskih procesa odlučivanja koji ne rezultiraju kršenjem ljudskih prava, moraju biti sposobni da usklade svoje interese s interesima drugih i zajednice u cjelini.

Učenici koji su prošli kroz ovakav proces osposobljavanja, naučili su kako da učestvuju u demokratiji. To je dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava zasnovana na aktivnom djelovanju – učenje „za” demokratiju i ljudska prava, odnosno, s ciljem promovisanja i zaštite demokratije, vladavine prava i ljudskih prava.

1.3 Kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava

Znanje i vještine mogu osposobiti pojedinca za učestvovanje u demokratiji u tehničkom smislu, ali ne čine od njega demokratu. U rukama rasista, na primjer, takva se vrsta stručnosti može zloupotrijebiti kao oružje protiv zajednice utemeljene na demokratiji i ljudskim pravima. Znanje i vještine koje se ne zasnivaju na vrijednostima ljudskih prava za demokratiju su u doslovnom smislu bezvrijedne.

Iz tog razloga obrazovanje za demokratiju i ljudska prava uključuje i kulturnu dimenziju. Kultura nastave i učenja mora odražavati poruku obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Tokom procesa sticanja znanja putem prenosa sadržaja (slušanje predavanja, čitanje) i sposobnosti putem osposobljavanja (demonstracija, praksa i obučavanje), učenici kroz vlastito iskustvo razvijaju vrijednosti i stavove.

Uzmimo jedan primjer. Mladi ljudi grade samopouzdanje uz podršku i podsticaj svojih roditelja i nastavnika. Jedino od učenika koji su iskusili i uživali puno poštovanje u tretmanu svojih nastavnika možemo očekivati da se na isti način ponašaju prema svojim vršnjacima. Vrijednosti ljudskih prava se stiču kroz proces socijalizacije u školama – podučavanje „kroz”, ili u duhu demokratije i ljudskih prava.

Vrijednosti ljudskih prava definisali su Ujedinjene Nacije Savjet Evrope i druge organizacije i obuhvataju načela jednakosti i nediskriminacije; participacije i inkluzije; i odgovornosti.

Dok se učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima može provoditi u okviru posebnih predmeta (kao na primjer društvenih nauka, istorije, građanskog vaspitanja i obrazovanja), kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, učenje “kroz” demokratiju i ljudska prava, predstavlja izazov za cijelu školu – ljudska prava i demokratija postaju pedagoška smjernica školske zajednice i prizma kroz koju se procjenjuju svi elementi upravljanja školama.

2. Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava i njegova povezanost sa vaspitanjem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo¹⁵

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava usko su povezani i međusobno se podržavaju. Oni se razlikuju više u usmjerenju i obimu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života.

Povelja Savjeta Evrope o Vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i vaspitanju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u okviru Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara, 11. maja 2010.

Sljedeće poglavlje detaljnije prikazuje povezanost između vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava i vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Ujedinjene nacije i njihove specijalizovane agencije već decenijama su formalno priznale pravo na vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava, to jest pravo građana na informisanje o pravima i slobodama sadržanim u sporazumima o ljudskim pravima koje su njihove zemlje ratifikovale. Vlade su odgovorne za implementaciju odrednica ljudskih prava kroz zakone, načela i praksu. One izvještavaju o njihovom napretku podnoseći periodične izvještaje tijelima potpisnica. Posmatračke organizacije kao što su grupe za ljudska prava dodatno pomažu u praćenju napretka.

Očigledno je da bi građani trebalo da poznaju i cijene svoja ljudska prava kao i da uvažavaju tuđa. Neophodno je i da razumijemo zakonsku odgovornost vlada da nam obezbjeđuju naša prava. Trebalo bi da poštujemo naše građanske etičke odgovornosti, da negujemo i zagovaramo ljudska prava u svakodnevnom životu. Znanje i spremnost spoznavanja i odgovornog provođenja svojih i tuđih prava započinje još u ranoj fazi života: u našim porodicama, našim školama i našim zajednicama.

Osvrćući se na vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava, agencije UN-a poput Kancelarije Visokog predstavnika za ljudska prava, UNESCO-a i UNICEF-a, zajedno s međuvladinim organizacijama poput Savjeta Evrope i nacionalnih agencija za ljudska prava, izričito sugerišu da se obrađivanje tematike ljudskih prava uvrsti u školovanje.

Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava sadrži normativnu i zakonsku dimenziju. Zakonska dimenzija uključuje razmjenu sadržaja o kriterijumima međunarodnih ljudskih prava utjelovljenih u sporazumima i poveljama kojima su se naše države obavezale. Ti kriterijumi obuhvataju građanska i politička prava, kao i ona socijalna, ekonomska i kulturna. Posljednjih godina su tom sve širem okviru dodata i ekološka i kolektivna prava. Zakonska dimenzija prepoznaje važnost kontrole i odgovornosti kako bi se osiguralo da vlade ostvaruju sve elemente odredbi o ljudskim pravima.

Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava istovremeno je i normativna i kulturna djelatnost. To je vrijednosni sistem koji pomaže svima da razmisle o tome do koje su mjere njihove svakodnevne aktivnosti u skladu s normama i vrijednostima ljudskih prava. Implementaciju pristupa utemeljenog na ljudskim pravima u školstvo obraditi ćemo detaljnije u nastavku ovog priručnika.

U pogledu razredne nastave, vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava, kao i vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo, uveliko promoviše interaktivne metode usmjerene na učenika. Sljedeći pedagoški pristupi su među vodećim koji se promovišu u obrazovanju za ljudska prava:

- iskustveni i aktivni: primijenjuju učenikovo predznanje u organizuju aktivnosti kojima se stiče iskustvo i nova znanja;
- problemski: izazivaju učenikovo predznanje;
- participatorni: podstiču kolektivno nastojanje u razjašnjavanju koncepata, analiziranju tema i izvršavanju aktivnosti;
- dijalektički: zahtijevaju od učenika da upoređuju svoje znanje s onim iz drugih izvora;
- analitički: zahtijevaju od učenika da razmisle o tome zašto su stvari upravo takve kakve jesu i kako su takve postale;

¹⁵ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2008.), "Human Rights Education" u Bajaj M. (ed.), Encyclopedia of Peace Education, Information Age Publishing, Charlotte, NC.

- terapijski: promovišu ljudska prava u intra- i interpersonalnim odnosima;
- usmjereni na razvoj strateških vještina: usmjeravaju učenike da postave vlastite ciljeve i osmisle strateške načine postizanja istih; i
- usmjereni na postizanje ciljeva: dopuštaju učenicima da planiraju i organizuju aktivnosti u skladu sa svojim ciljevima.¹⁶

Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava u nastavnim planovima i programima mnogih zemalja podudara se s vaspitanjem i obrazovanjem za demokratsko ili globalno građanstvo, preuzimanjem temeljnih koncepata građanskog obrazovanja i njihovom primjenom na univerzalniji i kritičniji način. Znanje o ključnim konceptima i činjenicama, te aspekti građanske inicijative i građanskih vještina nalaze svoju primjenu u područjima globalne društvene odgovornosti, pravde i aktivnom djelovanju u društvu.

Osim toga, vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava eksplicitno podstiče društvenu odgovornost i aktivno djelovanje učenika. No, istovremeno i prevazilazi promovisanje participacije kao elementa reprezentativne demokratije, pridodajući aktivnom djelovanju učenika spektar prava. Svako preduzimanje neke akcije može suštinski da se procijeni kao ostvarivanje nečijeg prava. Ono takođe može odigrati značajnu ulogu kao sredstvo u borbi protiv ugnjetavanja ili nepravde.

Obiman normativni okvir vaspitanja i obrazovanja za ljudska prava te široki spektar potencijalnih učenika rezultirali su u brojnim varijacijama načina na koje je vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava implementira. Iako je definisan univerzalnim okvirom međunarodnih (katkad i regionalnih) normi, određena poglavlja i njihova primjena zavise od lokalnog i nacionalnog konteksta. Pored toga, vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava u kontekstu škole prilagođeno je uzrastu učenika i uslovima nacionalnih/ lokalnih škola i obrazovnih politika.

Tematika i sadržaji ljudskih prava u školskim kurikulumima mogu poprimiti oblik interkulturalne tematike pod mandatom vaspitno-obrazovne politike ili mogu postati sastavni dio postojećih školskih predmeta, kao što su istorija, civilno/građansko obrazovanje, društvene i humanističke nauke. Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava može se naći i u umjetničkim projektima, neformalnim klubovima i posebnim događanjima koja se održavaju u školskoj sredini.

Kao što sugeriše Povelja Savjeta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ta su obrazovna područja međusobno usko povezana i međusobno se podržavaju. Razlikuju se više u usmjerenju i obimu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života..

Gdje vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava i vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo koegzistiraju unutar školske sredine, uzajamno se i podstiču. 1999. objavljena je Studija o civilnom vaspitanju i obrazovanju Međunarodnog udruženja za vaspitanje i obrazovanje¹⁷ koja je koristila podatke sakupljene od 88.000 14-godišnjaka iz 27 zemalja.¹⁸ Izvršena je analiza s ciljem ispitivanja razlika u nivou znanja učenika iz različitih zemalja na temu ljudskih prava u poređenju s drugim oblicima civilnog znanja, te stavova učenika prema promovisanju i prakticiranju ljudskih prava.

Ta je analiza pokazala da način na koji učenici doživljavaju demokratiju u školi kao i u odnosu na međunarodna pitanja uveliko zavisi o nivou njihovog znanja o ljudskim pravima. Faktori koji bi se mogli nazvati “demokratija u školi” bili su od značaja za stavove pojedinih učenika o ljudskim pravima. Analiza podataka Međunarodnog udruženja za vaspitanje i obrazovanje potvrdila je da učenici koji su bili najizloženiji praksi demokratskih ideala unutar učionica i škola često posjeduju pozitivne stavove o ljudskim pravima. Osim toga, učenici s višim nivoom znanja o ljudskim pravima češće su se sretali sa međunarodnom tematikom, posjedovali izraženije norme za aktivno građanstvo, te bili politički djelotvorniji.

Škole koje nude vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava i vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo u sprezi jednog s drugim pripremaju svoje učenike da postanu sposobni i odgovorni građani koji poznaju i njeguju svoja prava i slobode.

¹⁶ ARRC [Asia-Pacific Regional Resource Center for Human Rights Education] Regionalni resursni centar Azije i Pacifika za vaspitanje i obrazovanje o ljudskim pravima (2003.), “What is Human Rights Education”, *Human Rights Education Pack*, ARRC, Bangkok.

¹⁷ The International Education Association (IEA).

¹⁸ Torney-Purta J., Barber C. H. i Wilkenfeld B. (2008.), “How Adolescents in Twenty-Seven Countries Understand, Support and Practice Human Rights”, *Journal of Social Issues*, 64:1.

3. Kompetencije neophodne za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

3.1 „Htio bih da moji učenici budu sposobni da ...”

„Nakon što bi uvježbavali tehnike prezentacije, želio bih da svi moji učenici budu sposobni da izlože svoju temu pred razredom a da čitaju iz bilježaka.”

„Nakon što smo šest nastavnih časova objašnjavali osnove našeg ustava, očekujem da svi moji učenici mogu barem objasniti kako funkcionise naš izborni sistem i koje stranke trenutno upravljaju vladom.”

„Prije nekoliko mjeseci imali smo problema u razredu s učenicima koji u raspravama nijesu htjeli da slušaju jedni druge i prekidal su učenike s kojima se nijesu slagali. Puno smo razgovarali o pravu na slobodno izražavanje te da ono funkcionise samo ukoliko se jedni prema drugima odnosimo s poštovanjem. Nadam se da će do kraja godine većina učenika to shvatiti i naučiti kako da se ponaša tokom rasprava.”

Ovi primjeri pokazuju kakve misli nastavnicima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava prolaze kroz glavu dok planiraju nastavu: oni definišu ciljeve. Odlučuju za šta bi njihovi učenici trebalo da su sposobni, te šta mogu postići ukoliko se potrudu: određuju koje bi ciljeve htjeli da njihovi učenici postignu, te potom sagledavaju proces učenja i uz njega vezane potrebe učenika na samom početku – njihove poteškoće i sposobnosti, njihove snage i slabosti.

Ovaj način razmišljanja nije novost za nastavnike – to je uobičajena praksa. Većina nastavnika ne razmišlja samo o sadržaju gradiva i predmeta – „Moram završiti 19. vijek do početka sljedećih praznika” – već vode računa i o tome kakve rezultate žele da vide kod svojih učenika.

Ciljevi usmjereni na učenike i na njihovo osposobljavanje odnose se na sticanje kompetencija. U odrasлом životu svi će učenici morati da se snalaze bez nastavnika, mentora ili vršnjaka pomagača. Tradicionalni model podučavanja – formalni prenos vaspitno-obrazovnih sadržaja, provođenje uskog kurikuluma znanja – čini premalo za ohrabrivanje učenika da postanu nezavisni, samouvjereni i kompetentni kroz dimenzije vještina i vrijednosti/stavova.

Tri navedena primjera ukazuju i na različite dimenzije razvoja kompetencija:

- Prvi primjer – uspostavljanje kontakta očima s publikom i slobodno izlaganje – odnosi se na vještine koje nijesu specifične za tematiku, ali predstavljaju instrument koji je učenicima neprestano potreban za primjenu bilo kojeg znanja i informacije. To je trening vještina, ili podučavanje „za” demokratsko građanstvo i ljudska prava – s ciljem osposobljavanja učenika da ostvaruju svoja ljudska prava i učestvuju u demokratiji.
- Drugi primjer – razumijevanje osnova izbornog sistema i ko je pobijedio na posljednjim izborima te stoga formira sadašnju vladu – predstavlja podučavanje „o” demokratiji i ljudskim pravima. Mladi građani moraju znati koja su ljudska prava – na primjer, učestvovanje na izborima – integrisana kao građanska prava u njihovom državnom ustavu te kakav učinak ima njihov glas u izbornom sistemu njihove zemlje.
- Konačno, zadnji primjer pokazuje važnost vrijednosti i stavova. Demokratija se oslanja na političku kulturu oblikovanu stavovima i vrijednostima kojih se građani pridržavaju, u ovom slučaju, međusobno poštovanje i tolerancija prema gledištima s kojima se možda i ne slažu. Učenici moraju biti voljni da prihvate da njihovo pravo slobode mora uzimati u obzir i prava drugih. Iz tog razloga sloboda nosi i odgovornosti. Kultura ljudskih prava odražava ovlaštenja pojedinih učenika i njihovih nastavnika, no istovremeno i razumijevanje da dijelimo uzajamnu odgovornost za uvažavanje tuđih ljudskih prava. Vrijednosti se uče kroz iskustvo i uvjerljive uzore – učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava.

3.2 Kompetencije – opšta definicija

Kompetencije se odnose na ono za što je osoba sposobna, iz tri aspekta koji oblikuju jezgro identiteta te osobe:

- ono što zna i razumije;
- vještine pomoću kojih svoje znanje može primijeniti;
- svjesnost i uvažavanje znanja i vještina koje posjeduje, iz čega proizilazi spremnost da ih samopouzdanje i odgovorno primjenjuje.

Posljednja je tačka od posebne važnosti. Ne bi samo nastavnik trebalo da poznaje sposobnosti svojih učenika, već bi još i više oni sami trebalo da ih budu svjesni. Moraju znati kakvim sve oruđem njihov um raspolaže i za kakve se zadatke i probleme ono može upotrijebiti. Povrh svega, potrebno im je samopouzdanje da prihvate rizik neuspjeha u svom procesu cjeloživotnog učenja.

3.3 Kako nastavnici mogu otkriti koje kompetencije učenici posjeduju? Kompetencije i demonstracija

Kompetencije se odnose na sposobnosti i potencijale “unutar” nas. One su zato nevidljive. Kako onda nastavnici mogu da otkriju koje sposobnosti njihovi učenici posjeduju?

Evo primjera. Lingvist Noam Čomski opisao je jezičku kompetenciju izvornih govornika. Izvorni govornici neprekidno stvaraju i razumiju rečenice koje nikad prije nijesu izgovorili, niti čuli. Jezičku kompetenciju ne možemo vidjeti, no možemo zapaziti samu demonstraciju izvornog govornika, i moramo pretpostaviti da se iza nje nalazi sposobnosti tečnog izražavanja.

Ne postoji kompetencije bez vidljive demonstracije, ali isto tako nema ni djelovanja bez kompetentnosti. Nastavnici vrednuju učeničke sposobnosti na osnovu njihove demonstracije – što su u stanju da učine. Iskustveno učenje omogućava učenicima da uvježbavaju svoje sposobnosti, a nastavnicima da procjenjuju učenička postignuća i prepoznaju njihove potrebe. To vrijedi ne samo za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već i za učenje i podučavanje uopšte.

3.4 Model učeničkih kompetencija u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Razvoj učeničkih kompetencija procjenjujemo kroz našu percepciju učeničke demonstracije. Kompetencije su nevidljive i možemo im pristupiti tek oblikovanjem modela koji nas podržavaju u određivanju ciljeva učenja i usmjeravanju naše procjene nastavnih postignuća.

U ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava usvojili smo sljedeći model kompetencija. On odgovara ključnim načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – učenje kroz, o i za demokratiju i ljudska prava.

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, učeničke kompetencije uključuju sljedeće:

- političku analizu i procjenjivanje;
- vještine (vidi treći dio ovog priručnika);
- aktivnost i političku participaciju;
- lične i društvene kompetencije.

3.4.1 Kompetencije političke analize i procjenjivanja

Demokratsko građanstvo zahtijeva od građana da razumiju problematiku o kojoj se raspravlja, što opet od njih zahtijeva informisanost i sposobnost analiziranja problema i procesa rasprave i sukoba. To je kognitivna dimenzija razvoja kompetencije (učenje „o” političkim pitanjima).

Bez tog nivoa razumijevanja građani postaju lak plijen za demagoge, lobiste i populiste, te nijesu u stanju prepoznati i zagovarati svoje ili zajedničke interese. Zavisimo od medija kao izvora informacija i moramo biti sposobni da ih kritički prihvatamo.

Aktivno djelovanje u politici, kao i u bilo kojem drugom području života, moguće je samo ako znamo šta želimo da postignemo. Moramo biti u stanju da definišemo svoje interese i ciljeve, usklađujući želje i potrebe, vrijednosti i odgovornosti. Politika je proces donošenja odluka u rješavanju problema i smirivanju sukoba; ne postoji mogućnost nedonošenja odluke, a odluke je nemoguće donijeti bez procjene.

Sve izraženija složenost naših modernizirajućih društava često postavlja prevelike zahtjeve na kompetenciju analize i razmatranja od strane „običnih građana”. Personaliziranje – povjerenje ili nepovjerenje u političke vođe –jedan je od načina ublažavanja kompleksnosti. Vaspitanje i obrazovanje, ne samo u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, ključ je za osposobljavanje građana da idu u korak s odlukama koje na njih utiču.

3.4.2 Vještine

Učenicima je potreban paket mentalnog oruđa – vještina ili tehnika – za primanje i korištenje informacija i za nezavisno i sistemsko oblikovanje svoga mišljenja. To oruđe omogućava učenicima da:

- primaju informacije kako putem medija tako i kroz vlastito iskustvo i istraživanje – tehnike korištenja štampanih i elektronskih medija, intervjuisanje, istraživanje, razmatranje, itd.;
- selektiraju i proučavaju informacije (konstruktivističko učenje) – tehnike planiranja, upravljanja vremenom, čitanja, razmišljanja, bilježenja;
- utvrđuju, predstavljaju, razmjenjuju i argumentima brane svoje stavove – tehnike izvođenja radnih listova, plakata, radova, PowerPoint prezentacija, predavanja, rasprava, debata, itd. (udružen konstruktivistički i dekonstruktivistički pristup);
- razmišljaju o rezultatima i procesima učenja i njihovoj primjeni.

U znatnoj mjeri, te su vještine neophodne ne samo za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već i za školstvo u cjelini. One pripremaju učenike za naprednije akademsko obrazovanje i primjerena zanimanja. Kroskurikularno usavršavanje tih formalnih vještina nezavisnih od sadržaja i neophodno je i moguće.

3.4.3 Aktivno djelovanje

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava uvježbavanje formalnih vještina podržava učenje demokratije i ljudskih prava, ali to nije dovoljno. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišlja školu kao mikro-zajednicu u kojoj učenici uče kako da učestvuju u društvu i politici kroz praktično iskustvo. Kompetencije koje učenici uvježbavaju u sklopu škole uključuju sljedeće:

- razmatranje želja i potreba, jasno formulisanje i promovisanje svojih interesa;
- glasanje, učestvovanje u izborima kao glasači i kandidati (predstavnici razreda);
- pregovaranje i donošenje odluka;
- uticanje na proces donošenja odluka podizanjem nivoa svijesti, lobiranjem i kolektivnim djelovanjem;
- razumijevanje i uvažavanje potrebe za okvirom pravila i sankcija.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i škola u cjelini, igraju odlučujuću ulogu u pružanju mogućnosti obrazovanja svojim učenicima pomoću kojih oni mogu pridonijeti razvoju i dobrobiti društva u kojem žive. Međutim, škola ima svoje granice u pogledu procjenjivanja njihovih postignuća i sposobnosti. Presudno prelazno područje nalazi se van granica škole, u društvu kao cjelini, i nastavlja se u odrasлом životu. Tek tada postaje teško, ako ne i nemoguće, da se rezultati učenja povežu s informacijama dobijenim u školi.

3.4.4 Lične i društvene sposobnosti

Možda je pojam sposobnosti pomalo prenategnuto ako se proširi na dimenziju vrijednosti i stavova. S druge strane, upravo je način na koji se učenici ponašaju od izuzetne važnosti, stoga se sklonost uzornom ponašanju može shvatiti kao kompetencija. Ova dimenzija razvoja kompetencije odgovara učenju „kroz” demokratiju i ljudska prava. Tu pripadaju:

- samosvijest i samopouzdanje;
- empatija;
- uzajamno poštovanje;
- uvažavanje neophodnosti kompromisa;
- odgovornost;
- poštovanje ljudskih prava kao zajedničkog sistema vrijednosti u podržavanju mira, pravde i društvene kohezije.

3.5 Kompetencije nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Nastavnicima koji se bave obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava neophodne su specifične kompetencije kako bi svojim učenicima mogli da ponude odgovarajuće mogućnosti učenja.

Paket nastavnih sredstava za nastavnike uključuje i sredstva koja nastavnicima pomažu da odrede ciljeve obrazovanja za demokratiju i ljudska prava utemeljene na razvijanju sposobnosti, usklađene sa smjernicama o kojima je bila riječ u uvodu ovog poglavlja. Dodatne informacije mogu se pronaći u priručniku Savjeta Evrope *Kako svi nastavnici mogu podržati obrazovanje za demokratiju i ljudska prava: okvir za razvoj sposobnosti* (Strasbourg, 2009).¹⁹

---

¹⁹ „How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences”, Strasbourg, 2009.

4. „Svijet je tvorevina našeg uma”: konstruktivističko učenje u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava²⁰

Dok čitamo priču iz knjige, u glavi stvaramo nešto poput filma. Dodajemo detalje i scene koje autor nagovještava ili izostavlja, možda čak i zamišljamo lica određenih likova. Neki romani na našu maštu ostavljaju toliko snažan utisak da smo uveliko razočarani ako ikad pogledamo “stvarni” film snimljen po toj priči. Naša je mašta proizvela jedan znatno bolji, jedinstven i neponovljiv, jer mašta svakog čitaoca stvara drugačiji „film”.

Ovo je samo jedan primjer na koji je način „svijet tvorevina našega uma”. Svijet u kojem živimo svijet je kakvog ga spoznajemo – sačinjen od slika, iskustava, ideja i mišljenja koja mi o njemu stvaramo. Dok uče, ljudi žele a shvate smisao onoga što čitaju ili čuju – žele da to razumiju. Jedan naučnik okarakterisao je ljudski mozak kao „mašinu u potrazi za značenjem”. Stvari koje nemaju smisla moraju se na neki način dovesti u red. Ukoliko neka informacija nedostaje, moramo je ili nekako pronaći, ili nagađanjem popuniti prazninu.²¹

Nakon određenog iskustva, nastavnici uviđaju da kada drže predavanje svaki učenik prima i pamti drugačiju poruku. Neki učenici će se te iste informacije sjećati i kao odrasli jer je na njih ostavila snažan utisak, drugi će je zaboraviti možda već sljedeće jutro jer je nijesu mogli povezati s postojećim znanjem ili sistemom vrijednosti. Iz konstruktivističke perspektive bitno je šta se događa u glavi učenika.

Konstruktivizam učenje shvata kao izrazito individualizovani proces:

- Učenici konstruišu, reformišu ili stvaraju strukture značenja. Nova se informacija povezuje s onim što učenik već zna ili razumije.
- Učenici dolaze u razred u kojem uče o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava sa svojim ličnim biografijama i iskustvima.
- Rodna, klasna, starosna i etnička pripadnost, vjersko uvjerenje i druga obilježja identita mogu uticati na poglede učenika.
- Posjedujemo različite oblike inteligencije koji znatno nadilaze konvencionalno shvatanje učeničkih sposobnosti.²²
- Ne postoji apsolutni standard lične ili političke relevantnosti.

Konstruktivističko učenje može se dodatno diferencirati u tri potkategorije, a nastavnik igra značajnu ulogu u podržavanju istih.

4.1 Učenici „konstruišu” značenje – otkrivaju i stvaraju nešto novo

Nastavnici mogu podržati svoje učenike tako što će, između ostalog:

- stvarati raznovrsne mogućnosti za učenje;
- osmišljavati izazovne zadatke;
- održavati nastavu pomoću sredstava i načina prenosa informacija (predavanja) koji predstavljaju predmete učenja;
- ohrabrivati i podsticati učeničko samopouzdanje.

²⁰ Za detaljniju obradu teme, vidi Priručnik IV ovog izdanja

²¹ Vidi Gollob R. i Krapf P. (eds) (2008.), EDC/HRE Volume III, Unit 1, *Stereotypes and prejudices. What is identity? How do I see others, how do they see me?*, Strasbourg, str. 19-38.

²² Teorija višestruke inteligencije Howarda Gardnara.

4.2 Učenici „rekonstruišu” ono što su naučili – primjenjuju i testiraju naučeno

To je, velikim dijelom, uobičajen proces svakodnevnice, no u školskom kontekstu ga ostvaruju nastavnici tako da, između ostalog:

- omogućavaju razmjenu, prezentaciju i diskusiju;
- provode formalno testiranje i vrednovanje;
- nude ili zahtijevaju rad na portfoliju;
- osmišljavaju izazovne zadatke, na primjer projekte.

4.3 Učenici „dekonstruišu”, ili kritikuju, vlastite ili rezultate drugih učenika

Bez ovog elementa kritičkog preispitivanja i testiranja svaki bi proces učenja postao nebitan kako za društvo, tako i za same učenike. U ovom pogledu, učenje posjeduje i društvenu dimenziju.

5. Profesionalna etika nastavnika koji se bave podučavanjem obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: tri načela

Ako učenici dođu na čas u kojem se uči o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava s vlastitim mišljenjima, a iz njega svi izađu s nastavnikovim gledištima, to obično ukazuje na problem. Nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava moraju biti oprezni da ne nameću svojim učenicima određene stavove i vrijednosti s kojima se oni lično poistovjećuju. Škole su javne institucije, i roditelji, kao i društvo u cjelini, očekuju da nastavnici neće zloupotrijebiti svoju moć tako što će da indoktriniraju njihovu djecu.

Profesionalna etika nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava iz tog razloga presudna je za uspjeh, pa čak i za opravdanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao sastavnog dijela školskog plana i programa. Može se sažeti u sljedeća tri načela, koji potiču iz rasprave na tu temu vođene u Njemačkoj tokom 1970-ih.²³

5.1 Načelo ne-indoktrinacije

Nastavnik ne smije ni na koji način da pokušava da indoktrinira svoje učenike da bi oni usvojili poželjne stavove, kao što je na primjer politička korektnost. Iz tog razloga nastavnik ne smije ušutkati učenika, niti ga „nadjačati” superiornim argumentovanjem. Učenici bi radije trebalo da slobodno prosuđuju, bez ometanja ili prepreka. Svaki pokušaj nastavnika da indoktrinira svoje učenike protivi se načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava i njegovom cilju da obrazuje građane koji su sposobni i spremni da participiraju u otvorenom društvu i slobodnoj, pluralističkoj demokratiji.

5.1.1 Praktične implikacije

Nastavnik bi zato trebao da vodi rasprave u razredu u kojem se uči obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, ali ne da u njima i učestvuje. S druge strane, ako ga učenici upitaju za njegov stav o određenoj temi, savjetujemo da ga i izrazi. Učenici dobro znaju da nastavnik kao građanin posjeduje lično političko gledište kao i svako drugi, i veoma često ih zanima da ga čuju. Nastavnik bi zatim trebao da naglasi da se ne izjašnjava u svojoj profesionalnoj ulozi, već kao građanin. I zaista, učenicima bi se moglo da se učini pomalo čudnim da je njihov nastavnik obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u razrednim raspravama na neki način politički nepristrasan, dok se od njih očekuje da neprekidno iznose svoje stavove.

Nastavnika posvećenog podučavanju ljudskih prava može sigurno pogoditi ako neki učenik iznosi stavove koji naginju rasizmu, nacionalizmu ili bilo kojoj vrsti fundamentalizma. Svejedno trebalo bi da se suzdrži od nametanja tolerantnijih stavova superiornim argumentovanjem, već bi prije trebalo da pokuša da shvati iz kog je razloga mlada osoba usvojila takav smjer misli, te da pronade put da izazove učenika da razmišlja drugačije i na nekonvencionalne načine.

5.2 Načelo kontroverzne rasprave

Kakvo god kontroverzno pitanje iz područja nauke ili politike postojalo, ono se kao takvo mora obraditi u razredima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Ovo je načelo usko povezano s načelom ne-indoktrinacije: ako se izostavljaju drugačija gledišta i ignoriraju alternativne opcije, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava na dobrom je putu ka indoktrinaciji. U učionicama obrazovanja za demokratiju i ljudska prava treba napraviti mjesta za kompleksnost, kontroverziju, pa čak i za kontradikcije. Na primjer, iako su ljudska prava univerzalna, individualna prava mogu zapravo da budu jedno s drugim u sukobu.

U pluralističkom su društvu nesaglasnost, razlike u vrijednostima i suprotstavljeni interesi pravilo, a ne izuzetak, i iz tog razloga učenici moraju da se nauče kako da se nose s kontroverzijom. U demokratiji su debate i rasprave medij za rješavanje problema i sukoba. Sporazum i određeni stepen saglasnosti kroz kompromis rezultat su pregovora. Prinudna harmonija bez otvorene rasprave jednostavno upućuje na ugnjetavanje.

5.2.1 Praktične implikacije

Na osnovu toga, nastavnik obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mora da predstavi barem dva gledišta o određenoj problematici. Važna je jednaka zastupljenost oba gledišta (na primjer, u dužini teksta).

²³ Vidi “Der Beutelsbacher Konsens” (Sporazum iz Beutelsbachera) (www.lpb-bw.de).

U plenarnim raspravama nastavnik treba da pozdravi različitost gledišta među učenicima. Ukoliko neki stav zastupa samo manjina – ili čak ni jedan učenik – nastavnik treba da ga zauzme u svrhu samog argumentovanja, jasno ističući da samo igra određenu ulogu, a ne da izražava vlastito mišljenje. Mora pritom paziti da prilagodi svoju vještinu argumentovanja onoj učeničkoj.

5.3 Osposobljavanje učenika u promovisanju vlastitih interesa

Učenici moraju biti u stanju da analiziraju političku situaciju i prepoznaju svoje interese, te da odaberu metode i sredstva pomoću kojih će na takvu situaciju uticati u korist svojih interesa. Taj cilj od učenika zahtijeva detaljno treniranje vještina i kompetencije aktivnog djelovanja i participacije. Može se postići samo ako se poštuju i druga dva načela, ne-indoktrinacija i kontroverzna rasprava. Ovo načelo ne smije se pogrešno tumačiti kao podsticanje egoizma i zanemarivanja odgovornosti. Svaka zajednica zasniva se na tim vrijednostima, no poenta je da nastavnik ne obeshrabruje učenike u promovisanju vlastitih interesa suočavajući ih s potrebom da izvršavaju svoje dužnosti i odgovornosti.

5.3.1 Praktične implikacije

Škola je mikro-društvo gdje učenici uče kako da participiraju. To može da se podstiče na mnogo načina, počevši u razredu, dopuštajući učenicima da biraju teme koje ih zanimaju i da učestvuju u planiranju nastavnih časova i primjenjivanju naprednijih pristupa kao što je demokratsko upravljanje školama (učenje kroz demokratiju i ljudska prava) i budu aktivni u realizaciji predloženog.

Iskustveno i problemsko učenje podstiču učenike u razvijanju vještina nezavisnog prosuđivanja i donošenja odluka.

6. Ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

6.1 Zašto su nam potrebni ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišljamo kao proces konstruktivističkog učenja.²⁴ Učenici stvaraju ili grade značenje i razumijevanje povezujući informacije s konceptima. Učenje i razmišljanje dešava se na nivoima od konkretnog do apstraktnog. Apstraktno mišljenje temelji se na konceptima. Bez pozivanja na zajednički skup koncepata čije definicije razumijemo i oko kojih smo se složili, dijeljenje i razmjena ideja, debata, rasprava, kao ni konačna odluka ne bi bili mogući.

Koncepti su zato neophodni kako za konstruktivističko učenje tako, uostalom, i za političko odlučivanje. Koje bi koncepte stoga trebalo da odaberemo? Živimo u pluralističkim društvima, što znači da pojedinci i grupe promovišu različite ili čak suprotstavljene interese i vrijednosti. Štaviše, filozofija i društvene nauke obuhvataju različite, pa i kontroverzne pristupe. Zato je nemoguće izvoditi cijeli niz ključnih koncepata na osnovu samo jednog izvora. U konstruktivističkom učenju, usmjerenom na razvoj kompetencija, koncepti su neophodni, a modeli koncepata u vaspitanju i obrazovanju građanstva se upravo razmatraju. Vjerujemo da je naš model jedan od mogućih pristupa.

Odabrali smo sljedeći niz od devet ključnih koncepata jer se odnose i na iskustva učenika u mikro-društvu i na političku zajednicu u cjelini:

- identitet;
- raznolikost i pluralizam;
- odgovornost;
- sukob;
- pravila i zakon;
- vlada i politika;
- jednakost;
- sloboda;
- mediji.

Ključni koncepti oblikuju spiralni plan i program, kao što se i fokus priručnika mijenja od školske zajednice (osnovni nivo, Priručnik II) do političke zajednice (viši razredi srednje škole, Priručnik IV), s tim da Priručnik III uključuje aspekte oba prethodna priručnika (vidi Prvi dio, Poglavlje 4, u ovom priručniku). Koncepti demokratije i ljudskih prava – temeljni koncepti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – prožimaju svih devet ključnih koncepata; o njima se raspravlja u posebnim poglavljima ovog priručnika. Svi ključni koncepti mogu i moraju biti povezani s daljnjim konceptima i kategorijama, zavisno od uzrasta učenika i gradiva. Sva tri priručnika sadrže devet modela nastavnih jedinica, svaka sa četiri lekcije, koje se bave istim nizom ključnih koncepata. Pristupaju im na različite načine, pokazujući kako isti koncept može da se prilagodi nivou razumijevanja učenika i raznim starosnim grupama. Ukoliko se dva ili tri priručnika kombinuju na ovaj (vertikalni) način, moguće je uspostaviti konstruktivistički proces učenja usmjeren i podržavan od strane određenog ključnog koncepta. Ključni koncepti se istovremeno mogu povezivati i horizontalno, stvarajući na taj način mrežu razumijevanja. Grubi pokazatelj mogućih veza jeste na koje se dimenzije politike²⁵ iste odnose.

6.2 Suština ključnih koncepata

Ovaj dio ukratko opisuje suštinu devet ključnih koncepata ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, obrađujući njihov značaj za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, na mikro i makro nivou (školskom i političke zajednice).

²⁴ Vidi Poglavlje 3 o konstruktivističkom učenju u Prvom dijelu ovoga priručnika.

²⁵ Za više informacija o tri temeljne dimenzije politike, vidi Drugi dio ovoga priručnika, Poglavlje 3, Radni materijal (Kako mogu da obradim politiku u svojoj nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?).

6.2.1 Identitet

Kao prirodna prava, ljudska prava su usmjerena na pojedinca. Sva ljudska bića posjeduju ljudsko dostojanstvo i pravo da žive u slobodi i uživaju svoja prava bez diskriminacije. Država služi pojedincu, a ne obratno. Lična sloboda daje pojedincima pravo da slobodno razviju svoju ličnost, obuhvatajući i ključne životne izbore, kao što su vrijednosti, partneri, zanimanja i odluka o tome hoće li ili neće imati djece. Budući da slabljenje veza i tradicija (porodica, vjera, itd.) predstavlja donošenje odluka, u savremenom sekularnom društvu ta sloboda postaje izazov. Naši izbori utiču na druge i obratno, pa tako i pri oblikovanju naših identiteta snosimo odgovornost. U školskoj zajednici učenici dijele svoja iskustva i rade na životnim izborima koje svi mladi ljudi moraju da naprave, poput daljnjeg obrazovanja i karijere.

Koncept identiteta usko je povezan s raznolikošću i pluralizmom, slobodom, jednakošću i odgovornošću.

6.2.2 Različitost i pluralizam

Moderna društva su pluralistička. Pojedinici koji primjenjuju ljudska prava i slobode doslovno će proizvoditi pluralizam – mnoštvo pojedinačnih identiteta s različitim izborima načina života, prioriteta i interesa, ograničenih ili podržanih, zavisno od slučaja do slučaja, dostupnim materijalnim resursima – prihodima i imovinom. Različitost uključuje i razliku na osnovu pola, etničkog porijekla, klase, starosti, tipa učenika, regije, vjeroispovijesti i vrijednosti. Pluralistička društva nameću izazov: koji niz vrijednosti članovi zajednice mogu prihvatiti? Stabilnost zajednica utemeljenih na ljudskim pravima zavisi od uslova koje demokratske države ne mogu garantovati (dilema: sloboda ili stabilnost). Isto se odnosi i na školu, gdje bi učenici trebalo da nauče kako shvatiti i kako se nositi sa raznolikošću i pluralizmom kao izazovom – sa izazovom se treba suočiti, on kombinuje probleme i rizike s mogućnostima.

Koncept raznolikosti i pluralizma usko je povezan s vlašću i politikom, slobodom, sukobom i odgovornošću.

6.2.3 Odgovornost

Slobodu treba svi da uživaju, i zato svi moraju da prihvate određene granice. To počinje, na primjer sa jednakom dužinom vremena izlaganja u raspravi i jednakom količinom pažnje posvećene svakom učeniku u razredu. U društvima koja se baziraju na slobodnoj trgovini i tržišnom takmičenju, neravnomjerna raspodjela dohotka i blagostanja dovodi do nejednake raspodjele mogućnosti ostvarivanja slobode. U demokratiji, načelo vladavine većine mora biti uravnoteženo sa zaštitom manjinskih interesa kako bi se osigurala društvena kohezija.

Postići ravnotežu između slobode i ravnopravnosti može biti težak zadatak. Jedan od načina da se usklade jeste kroz ličnu odgovornost, a drugi kroz obavezujuće političko odlučivanje; oba načina su neophodna, jer svaki ima svoja ograničenja. Zakoni ne mogu da pokriju svaki događaj u svakodnevnom životu, a nije ni moguće niti poželjno da naše živote u potpunosti prati i kontroliše državna vlast. Zajednica utemeljena na ljudskim pravima oslanja se na našu spremnost i sposobnost da preuzmemo odgovornost za svoje ponašanje i potrebe drugih.

Odgovornost je usko povezana sa slobodom, jednakošću, identitetom, pravilima i zakonom, kao i sukobom.

6.2.4 Sukob

Razlike u mišljenju, suprotstavljene potrebe i interesi, i sukobi dio su ljudskog života, posebno u pluralističkim društvima. Mnogi ljudi doživljavaju sukob kao nešto štetno, nešto što stoji na putu sloge, te bi ga zato trebalo izbjegavati ili čak potisnuti. Međutim, sukob kao takav ne mora nužno biti štetan; prije su takvi neki od načina kojima se s njim nosimo. Učenici bi kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, trebalo da nauče da u okviru proceduralnih pravila, potpomognutih političkom kulturom međusobnog poštovanja, ima mjesta za velik broj neslaganja i sporova. Pojedinici i grupe mogu, a zaista i trebaju, da jasno izraze svoje interese kako bi se osigurali da će oni biti uzeti u obzir. U raspravama i pregovorima koji slijede, međutim, sve strane treba da budu spremne da pregovaraju kako bi se postigao kompromis. Bez ovog dijalektičkog ili konstruktivnog stava prema vlastitim interesima, nikakav kompromis ne bi bio moguć.

U načelu, bilo kakav sukob oko raspodjele resursa koji je moguće svesti na zbir ili cifru, može da se riješi kompromisom. S druge strane, u sukobima koji uključuju ideologiju, vrijednosti ili čak etničko porijeklo, rješenje putem kompromisa nije moguće. Kultura civilizovanog, odnosno nenasilnog rješavanja sukoba, zasnovana na uzajamnom poštovanju, iz tog razloga neophodna je za demokratsko građanstvo. Sukob nastaje kako u školi tako i na bilo kom drugom radnom mjestu ili u zajednici, pružajući učenicima priliku da nauče kako ga riješiti mirnim putem, a ne od njega zazirati.

Sukob je usko povezan s raznolikošću i pluralizmom, vlašću i politikom, pravilima i zakonom, i odgovornošću.

6.2.5 Pravila i propisi

Zakoni omogućavaju formalni institucionalni okvir za demokratske zajednice utemeljene na ljudskim pravima. U načelu se od svih očekuje da poštuju zakon jer je donešen većinskim brojem glasova. Do toga obično dolazi glasanjem u parlamentu, koji se temelji na osvojenoj većini na parlamentarnim izborima, ili u nekim slučajevima plebiscitom. Namjena zakona jeste odražavanje i zaštita ljudskih prava i postavljanje proceduralnih pravila za rješavanje sukoba i procese političkog odlučivanja. Pravila služe u iste svrhe, ali su stvorena od strane drugih tijela, i mogu postojati u pisanom ili nepisanom obliku.

Od nas se očekuje da poštujemo zakon, no šta se događa ako osjećamo da je zakon nepošten ili nepravedan? Mnogo je primjera društvenih i pravnih reformi koje je pokrenula građanska neposlušnost: građani namjerno nijesu poštovali zakon kako bi doveli u pitanje ono što su smatrali nepoštenim ili kršenjem ljudskih prava, podstakli raspravu i izmjene i dopune postojećih zakona.

Učenici moraju da shvate i cijene dijalektiku između prava na slobodu i njihove zaštite i ograničenja kroz institucionalne okvire. Ako bi se taj okvir ukinuo, sloboda bi se pretvorila u anarhiju, a anarhija pak u vladavinu nasilja. U iskustvenom učenju, učenici će to načelo da oprobaju već u školi. Zadaci, vremenski okviri i pravila u takvom metodu učenja postavljeni su na način da ne guše učeničku kreativnost, već naprotiv otvaraju vrata velikom carstvu slobode i kreativnosti. Učenici mogu učestvovati i u reformi školskih zakona koji ne odražavaju vrijednosti demokratije i ljudskih prava.

Pravila i zakon usko su povezani sa sukobom, slobodom i jednakošću.

6.2.6 Vlada i politika

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, ključni koncept politike usmjerava se na aspekt politike kao procesa rješavanja problema i smirivanja sukoba. Vlada pokriva institucionalni aspekt politike, odnosno političko odlučivanje unutar institucionalnog okvira. Demokratsko upravljanje školama učenicima daje priliku da nauče na koji način mogu uticati i učestvovati u procesima odlučivanja kako bi kasnije upravljali zajednicom i definisali njene ciljeve. Model političkog ciklusa moguće je primijeniti na procese odlučivanja i na mikro i na makro nivou, odnosno na nivou školske zajednice i političke zajednice u cjelini (na regionalnom ili nacionalnom nivou). Mediji igraju presudnu ulogu u kontrolisanju donosioca političkih odluka, kao i u postavljanju programa. Isto važi i za škole, kao što pokazuju poglavlja o medijima u tri od priručnika (Priručnici II-IV).

Kao par koncepata, vlada i politika odnose se na različite parametre političkog odlučivanja. Dok vlada naglašava hijerarhijsku, institucionalizovanu dimenziju, i politika takođe uključuje neformalnu dimenziju – šireg opsega, ali takođe sa manje, ili sasvim bez, regulacije procedura. Neformalna, dodatna strana politike važna je za djelotvornost institucionalnog sistema. Institucije se ne bi mogle nositi sa svim problemima i spornim pitanjima ni u školi ni u politici, te zato zavise od sposobnosti građana da sami riješe međusobne sporove i sukobe.

Vlada i politika usko su povezane sa sukobom, pravilima i zakonom, odgovornošću i medijima.

6.2.7 Ravnopravnost i sloboda

Dva su razloga zašto se ova dva ključna koncepta ovdje obrađuju zajedno.

Kao prvo, ljudsko dostojanstvo je osnovna vrijednost ljudskih prava. Dva su osnovna načela pravde koja zakonski gledano čine ljudsko dostojanstvo: ravnopravnost (nediskriminacija) i sloboda (u smislu

građanskih i političkih prava). Dostojanstvo osobe ugroženo je diskriminacijom i lišavanjem slobode. Prve dvije generacije ljudskih prava usredsrijedile su se na prava slobode i ravnopravnosti pri raspodjeli i mogućnostima.

Kao drugo, među slobodom i ravnopravnošću može da postoji tenzija. Na primjer, sloboda izražavanja podrazumijeva da učeniku treba da se da mogućnost izlaganja svog mišljenja u nastavi, onako kako on to smatra ispravnim. Jednakost mogućnosti za sve učenike, s druge strane, zahtijeva da se vrijeme izlaganja pošteno i u jednakoj mjeri raspodijeli među svim učenicima. Za pojedinog učenika to može da znači jedan ili dva minuta prije nego što sljedeći učenik uzme riječ. Individualna sloboda izražavanja stoga mora da se ograniči, možda veoma strogo, kako bi svaki učenik imao zagarantovanu priliku za učestvovanje u raspravi. Na koji način učenik doživljava takva ograničenja zavisi od toga koliko dobro može iznijeti mišljenje na sažet i jasan način. Zato, kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, učenici moraju da razvijaju sposobnosti pomoću kojih mogu uspostaviti ravnotežu između slobode izražavanja i jednakih mogućnosti. One obuhvataju jezičke vještine, jasno razumijevanje problema o kojem se raspravlja i uvažavanje okvira propisa koji omogućavaju ravnotežu između slobode i ravnopravnosti.

Učenici moraju da nauče kako da sprovedu svoja prava na slobodu, na primjer, slobodu misli, govora, i pristupa informacijama. Takođe, moraju naučiti kako da se suprotstave diskriminaciji, kako u svoju tako i u korist drugih. Nastavnici bi trebalo da budu svjesni nejednakih uslova i mogućnosti za učenje koji su ukorijenjeni u razlikama na primjer, razlikama u dohotcima i obrazovanju roditelja, ili u kulturnoj sredini i etničkom porijeklu. Škola i društvo ne mogu postići jednaku raspodjelu, no trebalo bi da osiguraju jednake početne uslove. U školi, to nastavnicima u zadatak stavlja odgovornost za specifične potrebe učenika pri učenju. Jednakost ne znači postupati sa svima na isti način, nego postupati sa svima na način koji služi njihovim potrebama. To je upravo ono na što se podučavanje kroz ljudska prava svodi u praksi.

Poput demokratije, sloboda i ravnopravnost usko su povezane sa svim ključnim konceptima. Nijedan aspekt obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nije moguće zamisliti bez obrade pitanja slobode i jednakosti, koje čine ljudsko dostojanstvo, i njihove međusobne tenzije.

6.2.8 Mediji

Ovaj koncept odnosi se na iskustvo da u modernim društvima živimo u kulturi medija. Mediji su prijeko potrebni u našem ostvarivanju ljudskih prava – uključujući slobodu govora, razmjenu informacija, pristup informacijama, političku participaciju, kontrolu vlade i političko odlučivanje i donošenje političkih programa. Što složenija postaju naša društva i strukture uzajamne globalne međuzavisnosti, i što nam je više podrške i usmjerenja potrebno za razumijevanje izazova i problema sadašnjosti i budućnosti, to se više oslanjamo na medije. Mediji nameću izazov – oni otvaraju nove mogućnosti i sredstva za komunikaciju i participaciju, ali isto tako i za manipulaciju i zločin.

Mediji su komercijalna preduzeća, “govoriti i prodavati” tu se čini kao jedno. Mediji mijenjaju informaciju koju prenose. Učenici stoga moraju da uvježbavaju kako svoju sposobnost u korištenju medijskih uređaja (na koji način konstruisati poruku) tako i u dekonstruisanju poruka koje se putem medija prenose. Mediji igraju važnu ulogu i u školskoj zajednici. Učenici su vrlo vjerovatno svjesniji činjenice da su mediji sastavni dio njihovog svakodnevnog života, nego što je to generacija njihovih roditelja, a posebno njihovih nastavnika spremna da prizna. Neki su mladi ljudi stoga su često mnogo iskusniji korisnici medija od njihovih roditelja ili nastavnika. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, medijska je kompetentnost ključ za participaciju i razvoj kompetentnosti u mnogim drugim poljima.

Ključni koncept medija usko je povezan s vlašću i politikom, identitetom, slobodom i odgovornošću.

7. Metod prenosi poruku: iskustveno učenje u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

7.1 Nedostaci tradicionalnog vaspitanja i obrazovanja građanstva

U tradicionalnom nastavnom procesu usmjerenom na prenos vaspitno-obrazovnih sadržaja, vaspitanje i obrazovanje građanstva se zasnivalo na pružanju činjenica i informacija učenicima o institucionalnom okviru njihove zemlje. Sadržaj je bio više-manje „bezvremeni” i mogao se predavati i naučeno provjeravati sistematično. Sa gledišta učenika, međutim, postojala je mala razlika između pamćenja činjenica o parlamentu ili o različitim vrstama slatkovodnih riba – „naučeno” za ispit danas, zaboravljeno sutra. Takav pristup u nastavi doprinosi vrlo malo vaspitanju i obrazovanju građana o zajednicama utemeljenim na demokratiji i ljudskim pravima.

7.2 Nastavni proces kroz i za demokratiju i ljudska prava zahtijeva aktivno učenje

Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, informacije o političkom sistemu zemlje imaju svrhu – one učenicima omogućavaju da u njemu učestvuju (učenje „za” demokratiju i ljudska prava). Međutim, politička participacija zahtijeva obuku i iskustvo. Stoga kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već sam metod mora prenositi poruku. Učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima mora imati oslonac u načinu na koji učenici uče – učenjem „kroz” demokratiju i ljudska prava. Učenicima je za učenje potrebno okruženje koje podržava interaktivno, konstruktivističko učenje i uvježbavanje kompetencija. Ukratko, učenici moraju biti aktivni i interaktivni – nastavnici dakle moraju da im omoguće da budu aktivni i da međusobno komuniciraju.

7.3 Zadaci – Nastavno sredstvo kojim nastavnik podržava aktivno učenje

S tačke gledišta nastavnika, pažljivo osmišljeni zadaci glavna su nastavna sredstva za podržavanje aktivnog procesa učenja. Oblikujući ili prilagođavajući nastavne zadatke, nastavnik uzima u obzir sve glavne aspekte učenja i nastavnog procesa: strukturu sadržaja i ciljeve učenja, početne nivoe postignuća, razumijevanja i vještina učenika, nastavne mogućnosti, medije i radnu atmosferu u učionici.

Proces učenja kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, u osnovi je organizovan kao iskustveno učenje koje se bazira na zadacima. Priručnici II-VI nude veliki broj prikaza i opisa iskustvenog učenja – oblikovanih u nastavne jedinice sastavljene od četiri lekcije kako bi se omogućilo realno planiranje. Iskustveno učenje spada u tri osnovne kategorije: simulaciju stvarnosti, istraživanje stvarnosti i stvaranje. U tabeli koja slijedi ponuđeno je nekoliko primjera za ove kategorije.

Iskustveno učenje		
Simulacija stvarnosti u razredu	Istraživanje i aktivno djelovanje u situacijama iz stvarnog života	Stvaranje
Igranje uloga	Intervjuisanje stručnjaka	Prezentacija
Igre donošenja odluka	Ulični intervjui	Radni list
Igranje igre „Crvena kraljica jen' dva tri”	Ankete i istraživanja	Poster
Konferencije	Pripravništvo	Letak
<i>Talk show</i>	Praćenje radnog procesa iz sjenke (tzv. <i>Job shadowing</i>)	Zidne novine
Debate	Studije slučajaja	Video ili muzički isječak
Saslušanja	učestvovanje u upravljanju školom	Prezentacija internetske stranice
Tribunali	učestvovanje u planiranju časova	Izveštaj: vijesti sedmice
		Izložbe
		Portfoliji
Razvijanje vještina		

7.4 Iskustveno učenje je problemsko učenje

Iskustvo je pokazalo da učenici u velikoj mjeri poštuju slobodu koju uživaju u takvim situacijama, kao i povjerenje nastavnika u njih da će vrijeme iskoristiti djelotvorno. Učenici uče kako se preuzima odgovornost samo ako im je data sloboda da to i čine. Rizik neuspjeha uvijek je prisutan – ali, bez rizika nema napretka. Štaviše, učenici mogu da postignu rezultate koji su ispod očekivanja nastavnika, ali nastavnik stiče dragocjen uvid u nivo razvoja kompetentnosti učenika, kao i u njihove potrebe za daljnjim učenjem. Proces učenja važan je koliko i sam rezultat.

U iskustvenom učenju, učenici se suočavaju s problemima – ne samo onim koji su povezani sa sadržajem i temom, već i problemima organizacije vlastitog rada. Moraju da ih postanu svjesni, a potom da sami pronađu rješenje. Zbog izazova rješavanja problema, svaki oblik iskustvenog učenja nudi bogat potencijal za treniranje vještina, na primjer upravljanje vremenom, planiranje rada, saradivanje u timovima, pribavljanje materijala i izbor informacija, pronalazak i korištenje nastavnih sredstva, itd. Iskustveno učenje je fleksibilno zato što učenici zadatak mogu da prilagode svojim sposobnostima.

7.5 Uloga nastavnika u nastavnim jedinicama iskustvenog učenja

Iskustveno učenje blisko je životu odraslih – svi se moramo snalaziti bez nastavnika ili mentora koji nam pomažu. Nastavnik treba da bude oprezan da ne pokvari tu veliku priliku za učenje pomažući prerano ili previše. Nastavnik ima ulogu mentora ili trenera, umjesto tradicionalne uloge predavača ili ocjenivača.

- Nastavnik prati kako se učenici snalaze s problemima na koje nailaze, i ne bi smio brzo popustiti na molbe da ponudi rješenja. Uloga nastavnika prije je savjetovanje i djelomično olakšavanje zadatka, ukoliko se to pokaže neophodnim. No, u određenoj mjeri, učenici bi trebalo da se „muče” – kao što će se mučiti i u stvarnom životu.
- Nastavnik posmatra učenike dok rade, imajući na umu dvije različite perspektive vrednovanja – proces učenja i postignuća u radu.²⁶ Učenici svojim radom isporučuju neposredni sirovi materijal za procjenu njihovih potreba pri učenju. Dok učenici rade, nastavnik preduzima prve korake u planiranju budućih nastavnih jedinica obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.
- Nastavnik može da ponudi da na zahtjev bude „iskorišćen” kao izvor informacija na takav način što će grupi učenika da pruži kratka uputstva o pitanju na koje je potrebno dati brzi odgovor. Uloge su zamijenjene – učenici odlučuju kada i o kojoj temi žele da čuju informacije od svog nastavnika.

7.6 Aktivno učenje zahtijeva naknadno razmatranje

Iskustveno učenje mora se preispitati, a može zahtijevati i neposredno izvještavanje, na primjer, osjećaju li učenici imaju snažna osjećanja – radost, razočaranje, ljutnju – nakon igranja uloga.

Na plenarnoj sjednici koju vodi nastavnik, učenici razmjenjuju ideje i preispituju svoje aktivnosti. Šta smo naučili? Kako smo učili? Šta je bila svrha učenja? Bez naknadnog razmatranja, iskustveno učenje samo je aktivnost radi same aktivnosti. U kontekstu konstruktivističkog učenja, naknadno razmatranje je vrijeme za apstraktnu i sistematsku analizu i prosuđivanje. Nastavnik može da dá uputstva – koncepte, dodatne informacije – za koje je aktivnost iskustvenog učenja osigurala kontekst.

²⁶ Vidi Drugi dio, Poglavlje 5 ovog priručnika, Radni materijal 3: Perspektive i oblici vrednovanja.

8. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima²⁷

Vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava, koje je prvenstveno usmjereno na nastavu i učenje, može se shvatiti i kao dio sveobuhvatnog pristupa školovanju utemeljenog na ljudskim pravima. Taj pristup nam kroz prizmu vrijednosti ljudskih prava ukazuje na sveobuhvatnu školsku kulturu, politike i prakse.

Dva člana u Konvenciji o pravima djeteta direktno spominju obrazovanje. Član 28. definiše obrazovanje kao pravo, dok član 29. napominje da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema „punom razvoju njegove ličnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”. U skladu sa Konvencijom druga svrha škola jeste da razviju poštovanje za ljudska prava i osnovne slobode. Znamo jednu stvar: da bi se zaista shvatila i promovisala ljudska prava, moraju se proživjeti kroz odnose s drugima.

Osnovne vrijednosti „dostojanstva, poštovanja i odgovornosti” trebale bi da budu podsticajna snaga u pozadini škole. To ne znači da se učenici samo izlože vrijednostima i sadržaju ljudskih prava u učionici. Namjena okvira ljudskih prava jeste da stvori školu usmjerenu na djecu, gdje navedene vrijednosti izvještavaju o tome kako učenici uče, kako se prema njima odnose njihovi nastavnici, kako se oni odnose jedni prema drugima, te kako će zauzeti svoje zasluženno mjesto u svijetu, s posebnom sviješću o misiji promovisanja socijalne pravde. To je bez sumnje izuzetno zahtjevan zadatak, za onoga ko ljudska prava stavlja na najistaknutiji položaj u školi.

Nastavnici mogu oživjeti ljudska prava u svojim učionicama putem primjera kojima se služe, pitanja koja postavljaju, kroz aktivne rasprave, kritičko razmišljanje i promišljanje, učenje kroz projekte i školske izlete bogate novim iskustvima. Izazov za nastavnike nije samo vlastito učenje o sadržajima ljudskih prava, već i pitanje kako predstaviti ljudska prava učenicima na način koji je za njih smislen i koristan. Jedan od ključnih izazova nije samo pomaganje učenicima s namjerom da im ljudska prava postanu manje apstraktna, već i podsticanje da se zaljube u ideju ljudskih prava.

Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima obuhvata sljedeće karakteristike, koje bi trebalo da budu sastavni dio svakog podučavanja ljudskih prava u školama uopšte. Te su karakteristike preuzete iz okvira koji je razvio UNICEF.²⁸ U skladu s tim škole koje primjenjuju pristup utemeljen na ljudskim pravima:

- **Priznaju prava svakog djeteta.**
- **Posmatraju dijete u cjelini u širokom kontekstu.** Školsko osoblje se brine oko toga šta se događa s djecom prije nego što uđu u školski sistem (u smislu zdravlja, na primjer) i kada se vrate kući.
- **Usmjerene su na djecu,** što znači da ističu psihosocijalnu dobrobit djeteta.
- **Rodno su senzitivne i prilagođene potrebama djevojčica.** Školsko osoblje usmjereno je na smanjenje ograničenja za ravnopravnost polova, ukidanje rodni stereotipa i promovisanje postignuća kako dječaka tako i djevojčica.
- **Promovišu kvalitetne rezultate učenja.** Učenici se podstiču na kritičko razmišljanje, postavljanje pitanja, izražavanje mišljenja i ovladavanje osnovnim vještinama.
- **Omogućavaju vaspitanje i obrazovanje utemeljene na stvarnosti života djece.** Učenici posjeduju jedinstvene identitete i prethodna iskustva u školskom sistemu, svojoj zajednici i porodicama, koje nastavnici mogu uzeti u obzir kako bi podsticali učenje i razvoj učenika.
- **Djeluju u pravcu obezbjeđenja inkluzivnosti, poštovanja i jednakih mogućnosti za svu djecu.** Stereotipni pristup, isključivanje i diskriminacija se ne tolerišu.
- **Promovišu prava i odgovornosti učenika** unutar školske sredine kao i aktivizam unutar njihove šire zajednice.
- **Povećavaju kapacitete, moral, angažman i status nastavnika** obezbjeđujući im dovoljno usavršavanja, priznanja i materijalne podrške.

²⁷ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2005.), “What it means to have a ‘school-based approach to human rights education’ and a ‘human rights-based approach to schooling’” (Šta znači imati ‘pristup obrazovanju za ljudska prava utemeljen na školovanju’ i ‘pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima’) u: Amnesty International SAD, *Član 26 Bilten*, Avgust.

²⁸ *Child Friendly School Manual (Priručnik za škole – prijatelje djece)*, Programme Devision/Education, UNICEF, www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf. Stranici pristupljeno: 23. septembra 2010.

- **Usmjerene su na porodicu.** Osoblje nastoji da radi s porodicama i da ih ojača, pomažući djeci, roditeljima i nastavnicima da uspostave partnersku saradnju.

Ovo su generalizacije, ali one su organizujući okvir koji nastavnik može primijeniti na njenu ili njegovu vlastitu školu. Navedeni principi mogu takođe poslužiti i kao pitanja koja možemo koristiti pri vrednovanju određene prakse u školi. Je li naša politika održavanja discipline usmjerena na djecu? Povećava li prava i odgovornosti učenika? Imaju li učenici dovoljno prilika za aktivnu participaciju u školi? Je li ta participacija smisljena i jesu li joj na čelu učenici? Ova načela mogu dovesti i do toga da se čitava škola uključi u uvođenje vrijednosti ljudskih prava u razne dimenzije školskog života: učenje, razvoj i upravljanje školom, kao i politike škole i zajednice.

Možda bismo se mogli složiti da se ljudska prava u školama ne tiču samo vaspitanja i obrazovanja u učionici, već i načina života u školi. To nije nešto što je stvorila dobra volja nekolicine nastavnika. U pitanju je angažovanje vodstva i kritične mase nastavnika u školama, te je stoga zasad još prilično rijetka pojava. Međutim, neki su početni rezultati obećavajući.

Inicijativa "Prava, poštovanje, odgovornost" (PPO) Okružnog vijeća Hempšira u Velikoj Britaniji,²⁹ primjer je aktivnosti čitave škole zasnovanih na Konvenciji o pravima djeteta. Univerzalni principi Konvencije naglašavaju potrebu zaštite prava sve djece, podržavanja djece u razumijevanju svojih dužnosti, te omogućavanja okvira za učenje i podučavanje. Ti se principi koriste u promovisanju prakse demokratskog građanstva i poštovanja ljudskih prava među svim članovima školske zajednice. Stotine osnovnih, kao i 50 srednjih škola i škola za djecu s poteškoćama u razvoju aktivno učestvuju u PPO programu. Njegove ključne karakteristike su sljedeće:

- Konvencija o pravima djeteta proučava se kao korpus znanja i promoviše kao okvir školskog etosa, nastave i učenja.
- Djeca i mladi ljudi tretiraju se kao građani.
- Podržavaju se identiteti i samopouzdanje djece tako da oni sebe vide kao nosioce prava, upravo kao i odrasli.
- Perspektiva ljudskih prava ugrađena je u niz predmeta, uključujući pismenost, matematiku, prirodne nauke i istoriju, dok se terminologija ljudskih prava razvija kroz redovan rad nastavnika.
- Stvaraju se demokratskiji pristupi nastavi i učenju (ističući participaciju i prava).
- Razrednu povelju o pravima i dužnostima potpisuju i učenici i nastavnici.

Škole izvještavaju da PPO djeluje kao okvir za velik dio njihovih građanskih inicijativa (na primjer, zdrave škole, obrazovanje o odnosima, obrazovanje o drogama, emocionalna pismenost, školski savjeti), koje se mogu povezati s članovima iz Konvencije o pravima djeteta. Članovi školske zajednice cijene mogućnost upućivanja na viši autoritet (međunarodne standarde ljudskih prava) u odnosu na njihove školske vrijednosti i kodeks ponašanja.

Trogodišnja eksterna evaluacija, dovršena 2008. godine, pokazala je značajan uticaj PPO-a na školsko okruženje tamo gdje je on bio u potpunosti sproveden. To uključuje pozitivne rezultate u aspektima učeničke svijesti o njihovim pravima, poštovanju prava drugih, i nivou participacije i angažmana u školi. Nastavnici su prijavili da su manje pod stresom te da mnogo više uživaju u radu sa svojim razredima. Stoga je pristup utemeljen na ljudskim pravima povećao ljudsko dostojanstvo članova zajednice, a istovremeno i sposobnost škola da zadovolje svoju akademsku misiju uspješnog angažovanja učenika u njihovom vaspitanju i obrazovanju.

---

²⁹ Hampshire County Council (2009.), "Rights, Respect, Responsibility: A Whole School Approach" in *Human Rights Education in the School System in Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice*, Organization for Security and Co-operation in Europe, Warsaw, pp.72- 74.

Poglavlje 4

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – Kratak istorijat pristupa Savjeta Evrope³⁰

1. Osnovne informacije

Savjet Evrope najstarija je evropska organizacija. Uspostavljena je 1949. kao odgovor na posljedice Drugog svjetskog rata s primarnim ciljem zaštite i promovisanja ljudskih prava, demokratije i vladavine prava u Evropi. Savjet Evrope aktivan je u mnogim područjima, uključujući kulturu, vaspitanje i obrazovanje. U periodu od 50 godina pokrenuo je niz projekata saradnje u vaspitanju i obrazovanju sa namjerom podsticanja kulture demokratije i ljudskih prava širom Evrope.

Početak 1990-ih, kao rezultat procesa pristupanja novih demokratija srednje i istočne Evrope, Savjet Evrope prošao je kroz značajnu transformaciju: članstvo u Organizaciji se u periodu od 10 godina više nego udvostručilo. U takvim vremenima promjene bio je neophodan sistematičniji rad na učenju o demokratiji. 1997. predsjednici i premijeri država članica Savjeta Evrope pokrenuli su novi projekat, Obrazovanje za demokratsko građanstvo. Otada je ovaj projekat doživio značajan rast i razvio snažnu dimenziju ljudskih prava i sada se naziva projektom Obrazovanja za demokratsko građanstvo i obrazovanja za ljudska prava (EDC/HRE).

Pokretanjem ovog projekta, vlade evropskih država obznanile su da ljudi moraju da uče kako da postanu demokratski građani, i da im te vještine nijesu urođene. Krajem 20. vijeka evropska društva su se suočila s nizom problema, kao što su politička apatija, migracioni pokreti s posljedicom sve izraženije socijalne raznolikosti, ekološke prijetnje i porast nasilja. Namjera pokretanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava bila je da se doprinese rješavanju takvih pitanja. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava bavi se promocijom konkretne cjeloživotne participacije u javnom životu, promocijom odgovornosti, solidarnosti, uzajamnog poštovanja i dijaloga. I upravo se u sklopu tog jedinstvenog panevropskog okvira Savjeta Evrope zadnjih 13 godina sastaju najveći stručnjaci u tom području iz cijele Evrope kako bi radili na ovim pitanjima.

2. Rezultati projekta obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Prve godine projekta bile su posvećene definisanju koncepata. Izdano je nekoliko osnovnih publikacija o neophodnim strategijama i vještinama za praktikovanje demokratskog građanstva. Odbor ministara Savjeta Evrope usvojio je 2002. godine Preporuku o vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo (Preporuka Rec(2002.)12). Bio je to prvi politički tekst izdat na ovu temu na evropskom nivou (drugi veliki tekst bio je Povelja Savjeta Evrope o vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava³¹). U okviru te preporuke navodi se da vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo treba da bude „u fokusu procesa donošenja politike i reformi vaspitanja i obrazovanja”.³²

Godine 2002. uspostavljena je mreža koordinatora obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, sastavljena od po jednog predstavnika kojeg imenuje svaka država članica, s namjerom olakšavanja razmjene i međusobne saradnje država članica u tom području. Ta je mreža uskoro postala od neprocjenjive važnosti za razvoj i promovisanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Određeni projekti implementirani su u regije poput jugoistočne Evrope. Vijeće Evrope proglasilo je 2005. godinu Evropskom godinom građanstva u vaspitanju i obrazovanju pod sloganom "Učimo i živimo demokratiju". To je bio poseban trenutak podizanja svijesti o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, Gotovo sve zemlje članice učestvovala su u tom procesu na ovaj ili onaj način, a povratne informacije raznih partnera bile su izrazito pozitivne.

³⁰ Olaf Olafsdotir, vd direktor, Direktorat za obrazovanje i jezike Savjeta Evrope.

³¹ Povelja Vijeća Evrope o Vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i vaspitanju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u okviru Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara.

³² Preporuka Rec(2002.)12, Odbora ministara Savjeta Evrope zemljama članicama o vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo.

Međutim, od početka je bilo jasno da visoki prioritet obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u vaspitno-obrazovnim politikama zemalja članica nije lagan zadatak, čak ni ako se situacija u pojedinim zemljama bitno razlikuje. Definisanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao ključnog cilja vaspitno-obrazovnih sistema podrazumijeva novu filozofiju u smislu metodologije i organizacije rada. Studije sprovedene u okviru projekta, uključujući i *Sveevropsku studiju o politici vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo*³³, ukazivale su na jaku potrebu za praktičnim instrumentima koji bi pomogli prevazići politiku i praksu. Zato su prioriteti projekta od 2006. do 2009. bili pripreme instrumenata i nastavnih sredstava, razmjena dobre prakse i jačanje saradnje unutar država članica i među njima. Postojala su tri glavna područja rada: razvoj politike, obuka vaspitno-obrazovnih stručnjaka i demokratsko upravljanje vaspitno-obrazovnim ustanovama. Savjet Evrope je za sva područja razvio niz praktičnih instrumenata poput ove serije priručnika za nastavnike.

U maju 2010., dugi niz godina u prethodnom tekstu rezimiranog rada kulminirao je usvajanjem Povelje Savjeta Evrope o Vaspitanju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i vaspitanju i obrazovanju za ljudska prava usvojene u okviru Preporuke (CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara svih 47 država članica Savjeta Evrope). U godinama koje slijede, ovaj će dokument predstavljati važnu referentnu tačku za cijelu Evropu, kao i temelj daljeg rada Savjeta Evrope na tom području.

---

³³ Birzea et al. (2004.), *All-European Study on EDC Policies* (Sveevropska studija o politici vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo), Council of Europe Publishing, Strasbourg

3. Praktični instrumenti

3.1 Paket nastavnih sredstava za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Savjet Evrope razvio je različita nastavna sredstva koja obuhvataju ključne informacije o raznim aspektima povezanim s integracijom obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u vaspitno-obrazovne sisteme. Najznačajnija nastavna sredstva, nazvana paket “obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, su sljedeća:

- Nastavno sredstvo 1: Sredstvo politike za ključna pitanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: strateška podrška za donosiocce odluka;
- Nastavno sredstvo 2: Demokratsko upravljanje školama;
- Nastavno sredstvo 3: Sredstvo za stručno usavršavanje nastavnika za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava,; okvir za razvoj kompetencija;
- Nastavno sredstvo 4: Osiguranje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama;
- Nastavno sredstvo 5: Škola-zajednica-univerzitet – partnerstva za održivu demokratiju: Vaspitanje i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Evropi i SAD-u.

Ove instrumente razvili su stručnjaci država članica Savjeta Evrope na osnovu povratnih informacija i komentara različitih ciljnih grupa, uključujući koordinate obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Uz navedeni Paket obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, na internet stranicama Savjeta Evrope dostupan je i velik broj dodatnog materijala (www.coe.int/edc).

Ovi instrumenti su generički. Drugim riječima, ističe se da se može javiti potreba da se prilagode raznim situacijama, razviju i koriste na način koji najbolje odgovara potrebama pojedine države.

3.2 Šest priručnika na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u školskim projektima, nastavnim jedinicama, konceptima, metodima i modelima

U mnogim zemljama, nastavnicima je potrebna pomoć u realizaciji obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Iz tog razloga Savjet Evrope razvija niz priručnika za nastavnike na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Priručnik II:
Odrastati u demokratiji
Nastavni planovi za osnovni nivo na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Priručnik III:
Živjeti u demokratiji
Nastavni planovi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava za niži srednjoškolski nivo

Priručnik V:
Istraživanje dječjih prava
Devet kratkih projekata za osnovni nivo

Priručnik I:
Obrazovanjem do demokratije
Popratni materijali za nastavnike na temu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Priručnik IV:
Učestvovati u demokratiji
Nastavni planovi za viši srednjoškolski nivo na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Priručnik VI:
Podučavati demokratiju
Zbirka modela za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

Priručnici su objavljeni u saradnji sa Univerzitetom za pedagoške nauke u Zirihu, u okviru Međunarodnih projekata o vaspitanju i obrazovanju. Švajcarska agencija za razvoj i saradnju sufinansirala je priručnike zajedno s Savjetom Evrope. Ova knjiga, Priručnik I, *Obrazovanjem do demokratije - popratni materijali za nastavnike*, prvi je u seriji od šest priručnika. Na prethodnoj stranici može se vidjeti pregled svih šest priručnika i njihovih različitih ciljnih grupa.

Priručnici uključuju nastavne planove za sve nivoe vaspitanja i obrazovanja, namijenjene promovisanju aktivnog građanstva zasnovanog na procesima kooperativnog i iskustvenog učenja u demokratski uređenim školskim zajednicama.

Jedinstvenost ovih priručnika je u tome što su rezultat istinski evropskog projekta. Ideja i prva verzija razvijeni su u Bosni i Hercegovini, gdje su mnogi nastavnici i vaspitno-obrazovni radnici učestvovali u razvoju priručnika. Autori i urednici konačne verzije priručnika potiču iz raznih evropskih zemalja pa čak i šire, a same su priručnike testirali i preradili mnogi ljudi raznih porijekla i različitih senzibiliteta. Nadamo se da će dobro služiti nastavnicima i učenicima širom Evrope.